КЛАСИКА ПІЗНЬОЇ АНТИЧНОСТІ • ІЛЮСТРОВАНЕ ВИДАННЯ

Життя святого Мартина

De vita beati Martini

Сульпіцій Север

Повне видання сучасною українською мовою з історичним контекстом від оповідача та 14 ілюстраціями

Зміст

Вступ Вступне слово оповідача: Людина за легендою 5

Лист-присвята Лист автора до його друга Дезидерія про життя святого Мартина 7

Розділ I Чому святе життя варте більшого, ніж слава Гектора чи Сократа 9

Розділ II З Паннонії до Італії: Хлопчик, який утік до церкви і якого в кайданах забрали до війська 11

Розділ III Плащ, розрубаний навпіл біля брам Ам'єна, і видіння Христа 15

Розділ IV Віч-на-віч із Юліаном у Вормсі: «Я воїн Христа, мені не можна воювати» 18

Розділ V Святий Іларій Пуатьєський, служіння екзорциста і розбійницька засідка в Альпах 20

Розділ VI Зустріч із дияволом на дорозі, прилюдне бичування та отрута на острові Галлінара 23

Розділ VII Монастир Ligugé і перше чудо: Катехумен, який повернувся до життя 25

Розділ VIII Молодий раб Лупіцина, врятований від смерті 28

Розділ IX «Викрадення», щоб зробити його єпископом Тура, і приниження єпископа Дефенсора 29

Розділ X Єпископ, який жив у дерев'яній хижі: Заснування Marmoutier 32

Розділ XI Викриття фальшивого мученика: Дух злочинця біля вівтаря 34

Розділ XII Язичницький похорон, що завмер посеред полів 36

Розділ XIII Виклик священної сосни: Зв'язаний під деревом, що падає 38

Розділ XIV Вогонь, який відступив проти вітру, і двоє озброєних ангелів у Levroux 40

Розділ XV Шия, оголена перед мечем у землі едуїв 42

Розділ XVI Паралізована дівчина, зцілена в Трірі освяченою олією 43

Розділ XVII Колишній проконсул Тетрадій і Мартинові пальці в роті одержимого 45

Розділ XVIII Фальшива чутка про навалу варварів, поцілунок прокаженого в Парижі та нитки з туніки 47

Розділ XIX Лист, який зцілив доньку Арборія, очі Павлина Ноланського і падіння зі сходів 49

Розділ XX Бенкет імператора Магна Максима: Чаша, передана священникові раніше, ніж імператорові 51

Розділ XXI Розмови з ангелами і диявол із закривавленим волячим рогом 55

Розділ XXII Личини Юпітера, Меркурія та Венери — і обіцянка прощення самому дияволові 56

Розділ XXIII Історія Клара, лжепророк Анатолій і туніка, яка розтанула в повітрі 58

Розділ XXIV Лжехристи в Іспанії і диявол у шатах імператора: «Я не визнаю Христа без знаків Хреста» 61

Розділ XXV Автор у гостях у святого Мартина: Єпископ, який умив ноги своєму біографові 64

Розділ XXVI Внутрішній портрет: Ковальське ковадло і терпеливість до власних священників 67

Розділ XXVII Завершення: Світле обличчя і відповідь заздрісним єпископам 69

Епілог оповідача Що було далі: Смерть святого Мартина і походження свята 11 листопада 70

Про це видання 73

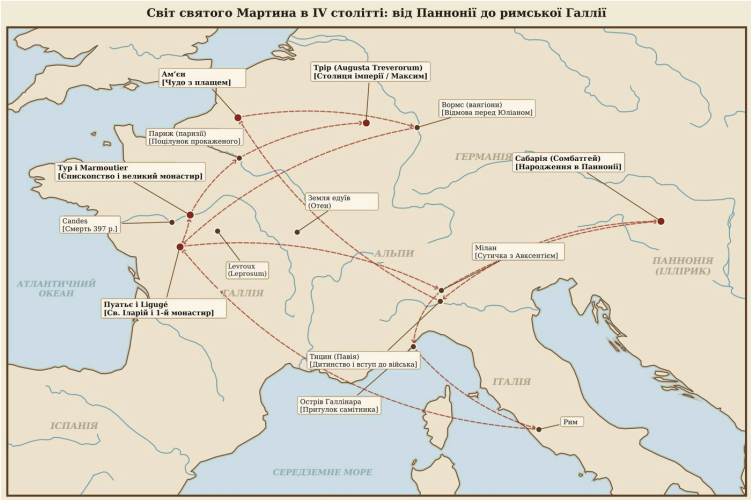
ВСТУП

Вступне слово оповідача: Людина за легендою

У багатьох країнах Європи варто лише настати 11 листопада, як ім'я святого Мартина повертається у щоденні розмови, а разом із ним — запах смажених каштанів, молоде вино, ходи з ліхтариками й ті лагідні, сонячні, не за порою теплі дні, які стільки народів називають «літом святого Мартина». Майже всі знають образ молодого римського вояка на коні, який морозного зимового дня розрубав мечем свій плащ навпіл, щоб укутати жебрака, що тремтів від холоду.

Але мало хто знає, що святий Мартин Турський (бл. 316/336 – 397 рр. н. е.) — зовсім не туманна постать із середньовічної легенди. Навпаки: це одна з найкраще задокументованих особистостей пізньої Римської імперії. Його біографію — *«Життя святого Мартина»* (*De vita beati Martini*) — написав ще за його життя чоловік, який знав його особисто, їв за його столом і подовгу з ним розмовляв: **Сульпіцій Север**.

Сульпіцій Север (бл. 363 – бл. 425) був блискучим адвокатом, уславленим оратором і аристократом з Аквітанії, що на південному заході теперішньої Франції. Коли близько 396 року він вирішив написати цю книжку, Західна Римська імперія переживала глибокі зміни. Християнство перестало бути переслідуваною релігією і стало офіційною вірою імператорів; у містах множилися впливові єпископи, вбрані в шовк і звиклі обідати при дворі, тоді як у сільській місцевості, по селах (*pagi*), люди й далі вшановували священні дерева та старих кельто-римських богів.

Історична карта: Світ святого Мартина в IV столітті — від місця його народження в Сабарії (Паннонія) та військової юності в Тицині, Ам'єні й Вормсі до монастирів Ligugé і Marmoutier та Турської єпархії.

Посеред цього мінливого світу Мартин був справжнім скандалом для еліт: колишній офіцер імператорської гвардії, який відмовився воювати — віч-на-віч із майбутнім імператором Юліаном; якого люди хитрощами виманили й повели, щоб зробити єпископом Тура, але який так і не погодився жити в єпископському палаці, віддавши перевагу дерев'яній хижі та грубій туніці з верблюжої вовни. Це був чоловік, який цілував прокажених біля брам Парижа, протистояв імператорам у Трірі, викривав шарлатанів і навіть шокував найсуворіших богословів, кажучи, що Бог простив би й самого диявола, якби той був здатен покаятися.

У цьому виданні повний текст Сульпіція Севера переказано **ясною, природною, сучасною українською мовою** з вірним збереженням кожного епізоду й кожної подробиці латинського оригіналу. Наприкінці кожного розділу я приєднуюся до тебе як оповідач, щоб пояснити римські військові звичаї, географію тієї

доби, політичне тло й культуру IV століття — подробиці, які були очевидні для читачів за часів Сульпіція, а нам сьогодні надзвичайно допомагають відчути дивовижну силу цієї історії.

ЛИСТ-ПРИСВЯТА

Лист автора до його друга Дезидерія про життя святого Мартина

Север щиро вітає свого дорогого брата Дезидерія.

Мій брате і великий друже! Я вирішив був тримати в шухляді, замкненою в чотирьох стінах власного дому, цю книжечку, яку написав про життя святого Мартина. Невпевнений у собі від природи, я хотів уберегтися від людської критики. Я боявся — і досі думаю, що так воно й станеться, — що моє невигладжене письмо не сподобається читачам і що всі дорікатимуть мені за зухвалість узятися за тему, яка заслуговувала на письменників зовсім іншого хисту. Але ти так наполягав, що я не зміг сказати «ні». Зрештою, чого б я не зробив заради нашої дружби, навіть ризикуючи своїм добрим ім'ям?

Тож я передав цю книжечку тобі, покладаючись на твою обіцянку, що ти не покажеш її більше нікому. І все ж зізнаюся: боюся, що саме ти й відчиниш їй двері у світ, — а коли вона вже вийде, назад її не покличеш.

Якщо так станеться і ти побачиш, що дехто починає її читати, попроси їх, будь ласка, зважати більше на події, ніж на стиль, і бути терплячими, якщо якесь не надто вишукане речення ріже їм вухо; адже Царство Боже тримається не на мистецтві гарно говорити, а на вірі. Нехай вони пам'ятають і те, що спасіння світові звістили не

великі оратори, а рибалки, — хоча Бог, якби вважав це корисним, цілком міг би зробити це й через ораторів.

Правду кажучи, коли я вирішив узятися до праці, відчуваючи, що було б непростимо дозволити чеснотам такого незвичайного чоловіка піти в забуття, я пообіцяв собі не соромитися, якщо десь прослизне граматична помилка. Я ніколи не був великим знавцем словесного мистецтва, а й ту дещицю, якої колись навчився, за стільки років забув через брак практики.

А втім, щоб позбавити мене клопоту виправдовуватися, якщо ти таки захочеш оприлюднити книжку, зітри моє ім'я. Досить лише зішкребти підпис із першого аркуша, щоб сторінка замовкла, — чи радше, і тільки це має значення: нехай книжка говорить лише про історію, яку розповідає, і мовчить про ім'я того, хто її написав.

> **Контекст від оповідача: Удавана скромність великого адвоката і «зішкрябані» книжки**
>
> Не даймо себе ошукати літературній скромності Сульпіція Севера! Коли він перепрошує за своє «невигладжене письмо» і за можливі «граматичні помилки» (*soloecismi*), він застосовує класичний прийом римського красномовства, який називається *captatio benevolentiae*, — мистецтво здобувати прихильність читача вдаваною смиренністю. Насправді Сульпіцій був одним із найосвіченіших правників і письменників римської Галлії — настільки, що гуманісти доби Відродження називали його «християнським Саллюстієм» за якість його латини.
>
> Проте за цими словами стояла цілком реальна суперечка: наприкінці IV століття римська еліта, вихована в класичних школах, дивилася на біблійні тексти зверхньо, бо вони були написані простою, прямою латиною, дуже далекою від вишуканої прози Цицерона. Нагадуючи, що Євангеліє звістили «не великі оратори, а рибалки», Сульпіцій доводить, що історична й духовна правда важить набагато більше, ніж літературний блиск.

Зверни увагу й на практичну деталь наприкінці листа: *«досить лише зішкребти підпис із першого аркуша»* (*titulum fronti erade*). У пізній античності ще не було друкарського верстата; видати книжку означало надіслати пергаментний рукопис другові з добрими зв'язками — тут це Дезидерій, ще один християнський аристократ з Аквітанії, — щоб переписувачі в його домі зробили нові копії. Оскільки пергамент (вичинена шкіра тварин) був дорогий і дуже міцний, ім'я автора стирали буквально: зішкрібали висохле чорнило лезом або пемзою. Звісно, Дезидерій жодного імені не зішкріб: він поширив книжку скрізь, де тільки міг, і цей твір став першим великим бестселером західної християнської літератури!

РОЗДІЛ І

Чому святе життя варте більшого, ніж слава Гектора чи Сократа

Багато людей, одержимих світськими науками й жагою престижу, переконали себе, що зможуть увічнити власне ім'я, написавши біографію славетних постатей. Щоправда, вічності ці зусилля їм не дали, але принесли дещицю того, чого вони прагнули: з одного боку, вони залишили по собі у світі пам'ять про своє ім'я, хоч як мало це важить; з іншого — розповідаючи про життя видатних мужів, вони пробуджували в читачів велике бажання наслідувати ці приклади. От тільки ніщо з цього не допомагало осягнути справді щасливе й вічне життя.

Що доброго, зрештою, дала їм слава їхніх книжок, приречена зникнути разом із цим світом? І що здобули наступні покоління, читаючи про битви Гектора чи філософські бесіди Сократа? Хотіти їх наслідувати — уже нерозумно; не чинити цим ідеям рішучого опору — справжнє безумство. Оскільки вони міряли людське життя

лише тим, що робиться тут, на землі, то покладали надію на легенди й віддавали свої душі могилі. Вони вірили, що досить вижити в людській пам'яті, тоді як справжньою метою людини має бути пошук вічного життя, а не вічної слави — а його здобувають не письмом, не війною і не філософуванням, а життям праведним, добрим і вірним Богові.

Ця помилка, яку книжки передавали з покоління в покоління, була така могутня, що спонукала безліч людей наслідувати то цю порожню філософію, то цей фальшивий ідеал войовничої хоробрості. Саме тому я вважаю, що цілком варто написати біографію справді святого чоловіка — такого, що може в майбутньому надихати інших. Хтозна, чи, прочитавши її, багато хто не відчує поклику до справжньої мудрості, до служіння Богові й до праведного життя. Роблячи це, я думаю й про власне добро: я не сподіваюся зажити слави серед людей, а чекаю від Бога тривкої нагороди. Бо хоч я сам і не зумів жити так, щоб бути прикладом, я принаймні зробив те, що було в моїх силах, аби люди дізналися про того, хто справді заслуговує на наслідування.

Отже, я почну розповідати про життя святого Мартина і покажу, ким він був і до того, як став єпископом, і після того, як очолив свою єпархію. Звісно, мені не вдалося дізнатися про все, що він зробив: події, свідком яких був лише він сам, лишаються таємницею, бо Мартин ніколи не шукав похвали і, якби це залежало тільки від нього, волів би приховати всі свої добрі вчинки. Власне, навіть із того, що дійшло до моїх вух, я багато пропустив, бо вважав, що досить вибрати найяскравіші моменти — зокрема й для того, щоб не втомити читача надміром випадків. Я прошу читачів лише довіряти написаному тут і бути певними, що я не поклав на папір нічого, чого спершу якнайретельніше не перевірив. Якби я мав хоч якісь сумніви, то радше змовчав би, ніж говорив неправду.

> 🎙️ **Контекст від оповідача: Гектор, Сократ і винайдення нового взірця героя**
>
> У цьому вступному розділі Сульпіцій Север звертається безпосередньо до освіченої публіки Римської імперії. У римській школі IV століття вся освіта оберталася довкола двох великих орієнтирів: воїнського епосу Гомера, який уособлював **Гектор**, троянський герой *«Іліади»*, і грецької філософської традиції, яку уособлював **Сократ**.
>
> Протиставляючи їм Мартина, Сульпіцій починає маленьку культурну революцію: він пропонує замінити героя війни й античного філософа новим взірцем людини — людиною віри, яка вступає до *coelestis militia*, «небесної військової служби». Зверни увагу й на зобов'язання наприкінці розділу: як колишній адвокат, звиклий доводити факти в суді, Сульпіцій ручається, що вмістив лише розповіді, зібрані від надійних очевидців або почуті з вуст самого Мартина.

РОЗДІЛ II

З Паннонії до Італії: Хлопчик, який утік до церкви і якого в кайданах забрали до війська

Мартин народився в Сабарії, місті в провінції Паннонія, але виріс в Італії, у Тицині. Його родина мала добре, як на ті часи, суспільне становище, але батьки були язичниками. Батько почав військову службу простим вояком, а згодом дослужився до звання військового трибуна.

Замолоду Мартин і сам пішов шляхом зброї: служив у кінноті імператорської гвардії за правління імператора Констанція, а потім під командуванням цезаря Юліана. Проте це був не його власний вибір: змалечку цей незвичайний хлопчик думав лише про те, щоб служити Богові. Йому було всього десять років, коли він, усупереч

волі батьків, утік до церкви й попросив, щоб його прийняли як катехумена. Незабаром, уже цілком звернений до Божих справ — що в його віці вражало, — у дванадцять років він мріяв піти жити самітником у пустелю; і він так і зробив би, якби не був іще такий юний і слабкий. Та все ж, раз у раз линучи думками до монастирів чи церкви, він уже дитиною носив у серці те, що згодом здійснив із такою відданістю.

Тим часом імператори видали указ, який зобов'язував синів ветеранів вступати до війська. Рідний батько Мартина — який не міг терпіти релігійних нахилів сина — доніс на нього й видав його властям. Ось так у якихось п'ятнадцять років Мартина схопили, закували в кайдани й змусили скласти військову присягу. Він узяв із собою лише одного раба-прислужника, але цілком перевернув звичні ролі: це пан служив слузі. Найчастіше Мартин сам стягав із нього чоботи й чистив їх, а їсти вони сідали вдвох за один стіл, і майже завжди страву подавав Мартин.

У Тицині (Павія) юний вояк Мартин, якому лише п’ятнадцять років, перевертає римську ієрархію догори дриґом і стає в наметі навколішки, щоб зняти й почистити військові чоботи власного слуги.

Він провів у війську майже три роки, перш ніж охрестився, але завжди тримався якнайдалі від вад, у які зазвичай впадають вояки. До товаришів по зброї він ставився з безмежною добротою і рідкісною щедрістю, а його терпеливість і смиренність, здавалося, перевищували людські сили. Про простоту, в якій він жив, не варто й говорити: він жив так суворо, що вже тоді більше скидався на ченця, ніж на вояка. Такою вдачею він настільки прихилив до себе побратимів, що всі вони відчували до нього величезну повагу й любов.

Ще навіть не прийнявши хрещення, він своїми ділами вже на практиці жив як справжній християнин: допомагав тим, хто був у скруті, приходив на поміч найнещаснішим, годував голодних і вдягав тих, кому не було чого вдягти. Зі своєї військової платні він не лишав собі нічого, крім потрібного на щоденний харч; уже тоді

він серйозно сприймав слова Євангелія і не журився про завтрашній день.

> 🎙️ **Контекст від оповідача: Елітні війська, примусовий набір і офіцер, який чистив чоботи свого раба**
>
> Тут є кілька захопливих історичних подробиць про IV століття:
>
> 1. **Географія: Сабарія**, де народився Мартин (316 року за традиційною хронологією або близько 336-го за новішими дослідженнями), — це нинішнє місто Сомбатгей в Угорщині, яке належало до римської провінції Паннонія. **Тицин**, де він виріс, — це сьогоднішня **Павія** на півночі Італії, на той час важливе військове місто.
>
> 2. **Батько-трибун і донос у власному домі:** батько Мартина пройшов у римському війську шлях із самого низу: почав звичайним вояком (*miles*) і дійшов до звання **військового трибуна** (*tribunus militum*) — старшого офіцера зі статусом вершника й добрим прибутком. У пізній Римській імперії, де людей для оборони кордонів завжди бракувало, держава запровадила спадкові закони, які зобов'язували синів ветеранів іти шляхом зброї. Для старого офіцера-язичника, відданого богам війни, бачити, що його п'ятнадцятирічний син хоче стати християнським ченцем, було нестерпною ганьбою — тож саме батько й видав його вербувальникам, щоб ті повели його в кайданах!
>
> 3. **Палатинська гвардія (*scholares alae*):** Мартин потрапив не до звичайного піхотного підрозділу, а до *Scholae Palatinae* — елітної кінноти, яка становила особистий супровід імператора (**Констанція II**, сина Костянтина) та цезаря (**Юліана**). Це були престижні війська з доброю платнею і правом мати особистого слугу.
>
> 4. **Хто такий «катехумен»?** У IV столітті немовлят хрестили рідко. Той, хто хотів стати християнином, спершу вступав до *катехуменату* — це був кількарічний етап духовної підготовки й морального випробування.
>
> 5. **Обмін ролями з рабом:** у римському суспільстві стягати важкі військові чоботи (*caligae* або *calciamenta*) й зішкрібати з них болото було найнижчим обов'язком раба. Щоб молодий офіцер імператорської гвардії чистив чоботи власного слуги й прислуговував йому за столом — таке було геть немислимим для тодішніх уявлень.

РОЗДІЛ III

Плащ, розрубаний навпіл біля брам Ам'єна, і видіння Христа

Якось, коли при ньому не лишалося вже нічого, крім зброї та простого військового плаща, посеред зими, набагато суворішої, ніж звичайно, — мороз був такий лютий, що багато людей замерзало на смерть просто на вулицях, — Мартин натрапив біля брам міста Ам'єна на бідолаху, зовсім голого. Жебрак просив перехожих змилосердитися над ним, але всі проходили повз, не звертаючи на нього ані найменшої уваги. Сповнений віри юнак одразу збагнув: якщо ніхто інший не йде нещасному на поміч, то це Бог залишив його під його опікою.

Але що він міг удіяти? У нього не лишилося нічого, крім військового плаща на плечах, бо все інше він уже роздав іншим нужденним. Тож він вихопив меч, який носив при боці, розрубав плащ рівно навпіл, одну половину віддав бідоласі, а рештою знову вкрив свої плечі. Дехто з тих, хто стояв довкола й дивився на це, зареготав: вояк з обрізаною половиною плаща здався їм кумедним; проте багатьом іншим, совіснішим, стало дуже соромно, що вони не зробили нічого подібного, хоча мали більш ніж досить, щоб одягти цього чоловіка й самим не змерзнути.

Біля брам Ам'єна морозної зими Мартин розрубує мечем навпіл свій біло-багряний плащ палатинської гвардії, щоб укутати голого бідолаху на снігу.

Наступної ночі, заснувши, Мартин побачив уві сні Христа, вбраного саме в ту половину плаща, яку він віддав жебракові. Він відчув, що його просять пильно придивитися до Господа й упізнати одежину, яку він подарував. Одразу по тому він почув, як Ісус виразним голосом каже до сонму ангелів довкола себе: «Мартин, який іще тільки катехумен, одягнув мене цим плащем!»

Вірний словам, які сам сказав у Євангелії, — *«Усе, що ви зробили одному з моїх братів найменших, — ви мені зробили»* — Господь показував у такий спосіб, що то Його самого було вкутано в особі того вбогого; а щоб потвердити цінність цього вчинку, Він зволив з'явитися вбраним саме в той шмат тканини, який одержав жебрак. Попри це видіння, Мартин не запишався. Навпаки: побачивши в усьому цьому Божу доброту, він, щойно йому сповнилося вісімнадцять, поспішив охреститися. Проте війська він одразу не покинув, бо поступився наполегливим проханням свого трибуна, з

яким близько приятелював і ділив намет: цей командир пообіцяв йому, що, тільки-но скінчиться його власний строк військової служби, він теж покине мирське життя. Тримаючись цієї обіцянки, Мартин лишався у війську ще майже два роки після хрещення, хоча на той час був вояком уже тільки з назви.

Контекст від оповідача: Військовий плащ, походження слова «каплиця» і літо святого Мартина

Ми щойно прочитали найвідоміший епізод із життя святого Мартина, який стався біля брам *Samarobriva Ambianorum* — нинішнього міста **Ам'єн** на півночі Франції — морозної зими у 330-х або 350-х роках. Три цікаві факти роблять цю сцену ще живішою:

1. **Чому Мартин розрубав плащ навпіл, а не віддав його цілим?** У римській імператорській гвардії білий або багряний військовий плащ (*chlamys*, узимку часто підбитий овчиною) був частиною статутного однострою: половина належала римській державі, а другу половину оплачував сам вояк. Якщо вояк з'являвся на огляд зовсім без плаща, його карали за втрату спорядження! Розрубавши плащ мечем навпіл, Мартин віддав усе, що було його власним, і залишив обов'язкову частину — а вигляд мав після цього такий кумедний (*truncatus habitu*), що перехожі сміялися.

2. **Як половина Мартинового плаща дала початок словам «каплиця» і «капелан»:** через кілька століть ця половина плаща святого Мартина (пізньою латиною її називали *cappa*, «плащик») стала найдорогоціннішою реліквією франкських королів, які навіть брали її з собою в битви. Невеличке святилище, де вони зберігали *cappa* святого Мартина, почали називати *capella* («місце плащика»), а священники, яким доручили її оберігати, були *capellani*. Саме звідси прямо походять слова **каплиця** і **капелан**!

3. **А «літо святого Мартина»?** Як бачиш з оригінального тексту Сульпіція Севера, у IV столітті ще не існувало легенди про сонце, яке тієї миті пробилося крізь хмари. Цей народний переказ виник через століття, коли свято похорону святого Мартина (**11 листопада**) почало збігатися зі звичною для середини листопада погодою — низкою днів із теплим

> сонцем і ясним небом перед зимою, — навіки поєднавши людське тепло вчинку з плащем з осіннім сонцем.

РОЗДІЛ IV

Віч-на-віч із Юліаном у Вормсі: «Я воїн Христа, мені не можна воювати»

Тим часом варварські народи вдерлися до Галлії. Тоді цезар Юліан зібрав своє військо поблизу міста вангіонів і почав роздавати воякам особливу грошову винагороду. За звичаєм, людей викликали одного за одним на ім'я, аж поки черга дійшла до Мартина.

Збагнувши, що це слушна нагода попросити про звільнення з війська, — тим паче що він вважав нечесним брати гроші, знаючи, що не піде в бій, — Мартин звернувся просто до Юліана: «Досі я служив тобі; дозволь мені тепер служити Богові. Твою винагороду нехай бере той, хто збирається до бою; я — воїн Христа, мені не можна воювати».

У Вормсі (356 р. н. е.) перед військовим трибуналом і скринями із золотом цезаря Юліана Мартин відмовляється від похідної винагороди: «Досі я служив тобі; дозволь мені тепер служити Богові. Я — воїн Христа, мені не можна воювати».

Почувши це, тиран розлютився й кинув йому в обличчя, що він хоче покинути військо не через віру, а зі страху перед битвою, призначеною на завтра. Мартин, не давши себе залякати — навпаки, від цих погроз іще твердіший, — відповів йому: «Якщо ти вважаєш, що це боягузтво, а не віра, то завтра я стану без зброї в першому ряду, попереду наших військ, і в ім'я Господа Ісуса, без щита й шолома, захищений лише знаком хреста, без страху пройду крізь ворожі лави».

Юліан звелів негайно взяти його під варту, щоб змусити назавтра дотримати слова й стати перед варварами беззбройним. Але на світанку вороги прислали послів просити миру: вони здавалися без жодних умов і віддавали все, що мали.

Хто ж після цього може сумніватися, що перемогою завдячували Мартинові, якого Бог у такий спосіб уберіг від того, щоб його

кинули беззбройним на передову? Звісно, Господь у своїй доброті цілком міг би зберегти свого воїна цілим і неушкодженим серед ворожих мечів і списів; але Він волів відвернути саму битву, щоб очам Мартина навіть не довелося бачити смерті інших людей. Зрештою, яку ще перемогу Христос міг дати своєму воїнові, як не цю: здолати ворога, не проливши ані краплі крові, так щоб ніхто не загинув?

> 🎙️ **Контекст від оповідача: Золота винагорода, Юліан Відступник і один із перших відмовників із міркувань сумління**
>
> Ми в **356 році н. е.**, у *Borbetomagus*, місті племені вангіонів, — це нинішній **Вормс** на березі Рейну в Німеччині. Германські племена (алемани та франки) перейшли Рейн і сплюндрували кілька міст у Галлії.
>
> На чолі римських військ стоїть **цезар Юліан**, небіж Костянтина, який за кілька років стане імператором і ввійде в історію як **Юліан Відступник** (361–363), бо намагався відновити в Римській імперії язичництво й позбавити християн їхніх привілеїв, — ось чому Сульпіцій так різко називає його «тираном» (*tyrannus*).
>
> Щоб оцінити Мартинову відвагу, варто зрозуміти, чим була ця військова винагорода (*donativum*): понад звичайну платню (*stipendium*), напередодні важливого походу командувач власноруч вручав кожному воякові щедру суму золотими монетами. Прийняти *donativum* означало поновити слово честі битися до смерті в наступній битві. Якби Мартин узяв золото, а потім відмовився взятися за меч, його стратили б за дезертирство і крадіжку; відмовившись від грошей прилюдно, перед усім вишикуваним військом, він відкрито кинув виклик владі Юліана — і це один із найславетніших випадків відмови від зброї з міркувань сумління в античності.

РОЗДІЛ V

Святий Іларій Пуатьєський, служіння

екзорциста і розбійницька засідка в Альпах

Щойно покинувши військове життя, Мартин подався до святого Іларія, єпископа Пуатьє, чоловіка, чиєю вірою та релігійною мудрістю тоді захоплювалися всі, і якийсь час пробув у нього. Іларій хотів утримати його при собі й долучити до духовенства єпархії, висвятивши на диякона. Але Мартин раз у раз відмовлявся, наполягаючи, що не гідний такого високого служіння. Іларій, людина надзвичайно проникліва, побачив, що переконати його можна лише в один спосіб: дати йому таку скромну роль, щоб вона виглядала майже пониженням. Тож він запропонував йому стати екзорцистом; і цього разу Мартин погодився, щоб не склалося враження, ніби він гордує цією посадою як надто низькою.

Невдовзі він відчув уві сні пересторогу: йому слід відвідати рідний край і батьків, які все ще трималися язичництва, і спробувати допомогти їм прийти до віри. Він вирушив із дозволу святого Іларія, який відпустив його лише після того, як благаннями й сльозами вирвав у нього обіцянку повернутися. Кажуть, Мартин рушав у дорогу з важким серцем і попереджав супутників, що на нього чекає багато випробувань, — і подорож швидко це підтвердила.

Спершу, коли він під час переходу через Альпи пішов безлюдними манівцями навпростець, то потрапив у засідку розбійників. Один із них уже заніс був сокиру, щоб розкроїти йому голову, але інший грабіжник в останню мить перехопив його руку. І все ж вони зв'язали йому руки за спиною, відібрали все, що він ніс, і лишили під наглядом одного з ватаги. Той відвів його у відлюдне місце й почав розпитувати, хто він такий. Мартин відповів, що він християнин. Розбійник спитав, чи йому страшно. Цілком спокійно Мартин запевнив його, що ще ніколи в житті не почувався так безпечно, бо знає, що Божий захист ніколи не підводить, особливо

в хвилини найбільшої небезпеки; і додав, що йому радше шкода його самого, бо той, ув'язнувши в злочинному житті, відгороджує себе від Христового милосердя.

В альпійських ущелинах Мартин зі зв'язаними за спиною руками спокійно говорить про Євангеліє розбійникові, який стереже його із сокирою в руці, і зрештою навертає його.

Тут-таки він почав пояснювати йому Євангеліє й говорити про слово Боже. Не варто розтягувати розповідь: розбійник повірив почутому, провів Мартина, аж доки безпечно вивів його назад на велику дорогу, і на прощання попросив молитися за нього. Згодом стало відомо, що цей чоловік цілком змінив своє життя і став ченцем, — власне, кажуть, що вся ця історія дійшла до нас саме з його вуст.

> **Контекст від оповідача: Кмітливість святого Іларія і чому бути «екзорцистом» означало обіймати скромну посаду**
>
> **Святий Іларій Пуатьєський** (бл. 315–367) був великим інтелектуальним авторитетом Церкви в Галлії — видатним богословом і справжнім духовним учителем Мартина.
>
> У цьому розділі є деталь, яка зазвичай спантеличує тих, хто сьогодні дивиться фільми жахів: чому Мартин відмовився бути **дияконом**, бо вважав себе негідним, але погодився бути **екзорцистом**, бо це була скромна роль? У Церкві IV століття **диякони** були правою рукою єпископа: вони вели рахунки єпархії, організовували допомогу вбогим і мали величезну суспільну вагу. Натомість **екзорцист** належав до так званих «нижчих чинів»: це було непомітне, підпорядковане служіння — супроводжувати катехуменів, доглядати за церквою і дбати про людей із розладами або тих, кого вважали одержимими і хто жив на узбіччі громади. Іларій виявив себе блискучим психологом: він побачив, що від престижної посади Мартин утече, але ніколи не відмовиться від найнижчого щабля в церкві — зі страху видатися гордим!

РОЗДІЛ VI

Зустріч із дияволом на дорозі, прилюдне бичування та отрута на острові Галлінара

Коли він ішов далі й уже проминув Мілан, на дорозі йому явився диявол у людській подобі й спитав, куди він прямує. Мартин відповів, що йде туди, куди його кличе Господь, і диявол застеріг його: «Хоч куди ти підеш і хоч за що візьмешся, диявол завжди стоятиме тобі на заваді!» Мартин одразу відповів йому віршем із псалма: *«Господь зо мною, не боюся: що мені зробить людина?»* І тієї ж миті ворог зник з-перед його очей.

Діставшись нарешті до рідного краю, він зумів здійснити частину того, чого так прагнув: привів свою матір до того, що вона

покинула язичництво й прийняла віру, хоча батько вперто відмовлявся змінити своє життя. Проте дорогою приклад Мартина навернув багатьох інших людей.

На той час аріанська єресь розійшлася по всій імперії й панувала насамперед в Іллірику. Майже сам-один Мартин із величезною мужністю виступив проти місцевих єпископів, які обстоювали це вчення. За цю відвертість він дорого заплатив: його жорстоко переслідували, били різками на міському майдані й зрештою вигнали з міста. Тоді він повернувся до Італії, але, дізнавшись, що й у Галлії Церква переживає тяжкі часи, бо єретикам вдалося відправити святого Іларія на заслання, вирішив заснувати невеликий монастир у Мілані. Та й там він не мав спокою: Авксентій, головний провідник аріан у місті, розпочав проти нього люте переслідування і, завдавши йому всіляких образ і знущань, вигнав його з Мілана.

Розваживши, що мудріше буде перечекати бурю, Мартин усамітнився на маленькому острові, що зветься Галлінара, разом з одним дуже чеснотливим священником. Там він якийсь час жив, харчуючись самим корінням і дикими травами. Одного дня він, сам того не помітивши, з'їв чемерицю — дуже отруйну рослину. Відчувши, що отрута розходиться по тілу, і зрозумівши, що він на порозі смерті, Мартин почав молитися з усіх сил: небезпека минула, а болі зовсім зникли. Невдовзі він дізнався, що імператор, пошкодувавши про своє попереднє рішення, дозволив святому Іларієві повернутися із заслання; Мартин негайно вирушив до Рима, сподіваючись перестріти його дорогою додому.

> **Контекст від оповідача: Аріанська криза і безлюдний острів Мартина**
>
> Щоб зрозуміти, чому Мартина **бичували на міському майдані** на Балканах (у провінції *Illyricum*, яка охоплювала Паннонію та частину теперішніх Хорватії й Сербії) і вигнали з **Мілана**, треба придивитися до найбільшої релігійної суперечки IV століття — **аріанства**.
>
> Арій, священник з Александрії, навчав, що Ісус Христос — не предвічний Бог, рівний Отцеві, а перше й найдосконаліше створіння, сотворене Богом. Хоча Нікейський собор (325) засудив цю думку, імператор **Констанцій II** став на бік аріанських єпископів: він відправив на заслання єпископів, вірних Нікеї (як-от святого Іларія Пуатьєського, якого 356 року вислали на терени теперішньої Туреччини), а важливі кафедри, зокрема імператорську столицю Мілан, віддав аріанським єпископам на зразок **Авксентія**.
>
> Не маючи місця в містах, підвладних аріанам, Мартин шукав притулку на **острові Галлінара** (*Isola Gallinara*) — маленькому скелястому острівці біля узбережжя Лігурії (неподалік Альбенги на півночі Італії). Там він жив самітником і харчувався диким корінням — аж до дня, коли замість їстівного кореня з'їв **чемерицю**, отруйну рослину, здатну спричинити зупинку серця.

РОЗДІЛ VII

Монастир Ligugé і перше чудо: Катехумен, який повернувся до життя

Оскільки на той час, коли він дістався до Рима, Іларій уже проминув це місто, Мартин рушив його слідами до Пуатьє. Іларій прийняв його з безмежною радістю, і незабаром Мартин заснував на околиці міста невеликий монастир. Невдовзі до нього приєднався молодий катехумен, який хотів навчитися жити під

проводом такого шанованого вчителя; але за кілька днів юнак зліг від сильної гарячки.

На жаль, Мартинові якраз довелося вирушити в дорогу, і його не було три дні. Повернувшись, він застав його вже мертвим: недуга була така раптова, що юнак відійшов, не встигнувши навіть охреститися. Тіло лежало посеред кімнати, довкола стояли заплакані ченці й готувалися до похорону, коли це вбіг Мартин, гірко ридаючи.

Ведений глибоким внутрішнім натхненням, він попросив усіх вийти з келійки, де лежало тіло, замкнув двері зсередини й простягся на бездиханному братові. Так він пробув якийсь час у ревній молитві, аж поки в глибині душі відчув, що діє Божа сила. Тоді він трохи підвівся і, не зводячи очей з обличчя юнака, з повною довірою чекав на плід своєї молитви й Господнього милосердя. Не минуло й двох годин, як він побачив, що все тіло дуже повільно починає ворушитися, а повіки тремтять і знову розплющуються до світла. Глибоко зворушений, Мартин заходився дякувати Богові так голосно, що радісні вигуки заповнили всю келію. Почувши це, ченці, які чекали надворі під дверима, кинулися всередину — і заніміли, побачивши живим того, кого залишили мертвим!

У монастирі Ligugé — найдавнішому в Європі — після двох годин ревної Мартинової молитви молодий катехумен, який помер нехрещеним, розплющує очі й повертається до життя на подив ченців.

Повернений до життя, юнак одразу прийняв хрещення і прожив іще багато років, ставши серед нас першим живим свідком Мартинових чудес. Він сам розповідав, що з ним сталося після того, як він покинув тіло: його привели перед лице найвищого Судді і, оскільки він іще не був хрещений, він щойно почув суворий вирок, який відправляв його в похмуре місце серед безіменного натовпу. Але тієї миті двоє ангелів повідомили Судді, що це той самий юнак, за якого молиться Мартин. З наказу Судді ті самі ангели привели його назад, передали Мартинові й повернули до життя. Від того дня слава Мартина розійшлася повсюди: чоловіком, якого всі вже й так вважали святим, почали захоплюватися ще й через силу його чудес і порівнювати його із самими апостолами.

Контекст від оповідача: Найдавніший монастир Європи і розповідь IV століття про досвід на межі смерті

Невелика спільнота, яку Мартин створив поблизу Пуатьє близько **361 року**, — це **Ligugé**; історики вважають його **найдавнішим монастирем Західної Європи**, заснованим більш ніж за півтора століття до святого Бенедикта!

Зверни увагу на дві цікаві деталі цього епізоду:

1. **Жест давніх пророків:** коли Мартин зачиняє двері кімнати й лягає на мертвого юнака, він точно повторює жест пророків Іллі (1 Царів 17:21) та Єлисея (2 Царів 4:34) зі Старого Завіту.

2. **Страх померти нехрещеним:** чому юнак каже, що його мали відправити в «похмуре місце» (*obscuris locis*)? Для християн IV століття померти ще катехуменом, до хрещення, означало, що душа позбавлена повного входу у світло, — а цей опис є ще й одним із найдавніших у західній літературі свідчень про те, що ми сьогодні назвали б навколосмертним досвідом.

РОЗДІЛ VIII

Молодий раб Лупіцина, врятований від смерті

Невдовзі, проходячи через маєтки Лупіцина, дуже впливового чоловіка з високим становищем у суспільстві, Мартин почув здалеку крики й розпачливий плач багатьох людей. Стривожений, він підійшов до будинку спитати, що сталося, і йому сказали, що молодий раб із цього маєтку щойно наклав на себе руки — повісився.

Щойно дізнавшись про це, Мартин увійшов до кімнатки, де поклали тіло, попросив усіх вийти, простягся на юнакові й якийсь час молився. Невдовзі на щоки юнака почав повертатися

рум'янець, а його вже згаслі очі знову заблищали й зупинилися на обличчі Мартина. Поволі, через силу підводячись, юнак ухопився за Мартинову правицю, звівся на ноги й сам, власними ногами, рука в руці з ним, дійшов до вхідного подвір'я — на очах у всіх тих людей, які не йняли віри побаченому.

> 🎙️ **Контекст від оповідача: Співчуття до найвразливіших у великих римських маєтках**
>
> Лупіцин був тим, кого римляни називали *vir honoratus*, — великим землевласником із сенаторської аристократії, господарем величезного сільського маєтку (*villa*), де працювали десятки чи сотні рабів (*familia* в римському значенні цього слова).
>
> Цей короткий розділ такий зворушливий через те, як Мартин відгукується на самогубство бідного раба (*servulus*). Тоді як у наступні століття церковні закони засуджуватимуть самогубство надзвичайно суворо, аж до заборони християнського похорону, Мартин не виголошує жодної проповіді й не боїться доторкнутися до юнака, який у розпачі обірвав своє життя: він заходить до його кімнати, молиться над його тілом і за руку виводить юнака на подвір'я — перед паном і всіма слугами дому.

РОЗДІЛ IX

«Викрадення», щоб зробити його єпископом Тура, і приниження єпископа Дефенсора

Приблизно тоді люди Турської Церкви захотіли мати Мартина своїм єпископом. Оскільки вони знали, що витягти його з монастиря буде ой як непросто, один мешканець Тура на ім'я Руріцій вдався до хитрощів: він удав, ніби його дружина при смерті, і, впавши навколішки Мартинові до ніг, благав так ревно, що вмовив його піти з ним. Уздовж дороги за домовленістю вже

стояли кілька гуртів городян; вони оточили його в дорозі й майже під вартою привели до Тура.

Там на нього чекав величезний натовп, який зійшовся не тільки з Тура, а й із сусідніх міст, щоб проголосувати за нового єпископа. Серед народу не було двох думок: усі хотіли одного й одностайно казали, що ніхто не заслуговує бути єпископом більше, ніж Мартин, і що щаслива буде єпархія, яку очолить такий чоловік. Проте була й невелика група супротивників — серед них і дехто з єпископів, скликаних до міста на обряд свячень, — яка будь-що намагалася перешкодити цьому вибору. Вони відкрито казали, що Мартин — людина без жодного становища, що він не має вигляду, гідного єпископа, що ходить погано вбраний, у брудній одежі й з розкуйовдженим волоссям. Але народ, який мав куди більше здорового глузду, ніж вони, сміявся з упертості цих прелатів, що, намагаючись принизити такого гідного подиву чоловіка, лише вихваляли його. Зрештою їм не лишилося нічого іншого, як висвятити його, — до цього їх підштовхнули воля народу й Божі задуми.

Кажуть, що серед присутніх єпископів найзавзятіше виступав проти Мартина чоловік, якого звали — треба ж такому бути — Дефенсор, і що того самого дня його прилюдно осоромило те, що всі сприйняли як пророчий знак. Сталося так, що читець, який мав читати Писання під час обряду, не зміг пробитися крізь натовп і застряг надворі. Поки священники біля вівтаря чекали, розгублені, не знаючи, що робити, один із присутніх узяв книгу Псалмів, розгорнув її навмання й почав читати вголос перший вірш, який упав йому в око. А псалом казав таке: *«З уст дітей і немовлят ти вчинив досконалу хвалу супроти твоїх супротивників, щоб здолати ворога й захисника»*.

Щойно ці слова пролунали в церкві, як увесь народ вибухнув гучним криком, а супротивники лишилися цілком обеззброєні й укриті соромом. Ніхто не сумнівався, що цей псалом випав із Божої волі, щоб єпископ Дефенсор тут-таки почув осуд своїх інтриг: голосом простих людей було потверджено Божу хвалу в Мартині, а водночас із супротивника спала маска.

Контекст від оповідача: Всенародні вибори в церкві, єпископи з вищого світу і гра слів з іменем «Дефенсор»

Це **4 липня 371 року** — день, коли Мартина висвятили на єпископа Тура (*Caesarodunum Turonum*). Цей епізод чудово змальовує три дуже виразні риси Церкви IV століття:

1. **Як обирали єпископа:** в античності єпископів не призначав здалеку Рим; їх обирали безпосередньо на відкритих зборах християни міста (*ad suffragia ferenda*) разом із місцевими священниками та єпископами сусідніх єпархій. Коли улюблений народом чернець не хотів приймати цього служіння, мешканці часом вдавалися до «дружнього викрадення» — саме так, як це зробив Руріцій!

2. **Зіткнення вишуканих єпископів із занедбаним ченцем:** чому інші єпископи крутили носом на Мартинову зношену одежу й довге скуйовджене волосся? Бо в другій половині IV століття бути єпископом римського міста вже означало мати високе суспільне становище, яке посідали здебільшого колишні сенатори, високі урядовці й великі землевласники, звиклі до бездоганних тунік і добрих манер аристократії. Вигляд убогого самітника з нестриженими бородою й волоссям порушував усі правила етикету цього кола.

3. **Вибуховий збіг із Псалмом 8:3:** чому це читання здійняло таку бурю? У сьогоднішніх перекладах Біблії цей вірш звучить так: *«щоб знищити противника й месника»*. Але у *Vetus Latina* — старому латинському перекладі, яким користувалися в Галлії за часів Мартина, — на місці слова «месник» стояло буквально **defensorem**, тобто «захисник» (*«ut destruas inimicum et defensorem»*)! Оскільки ватажка опозиції Мартинові звали **Дефенсор**, то коли хтось навмання прочитав *«щоб здолати ворога й*

> *Дефенсора»*, усім це прозвучало як пряма Божа відповідь — з названим іменем!

РОЗДІЛ X

Єпископ, який жив у дерев'яній хижі: Заснування Marmoutier

Мені годі знайти слова, щоб описати велич душі, яку Мартин виявив, коли став єпископом. Він лишився точнісінько тим самим чоловіком, яким був завжди: та сама смиренність серця, та сама вбогість в одежі. Сповнений природної поваги й благодаті, він сповна виконував обов'язки єпископа, ніколи не зрікаючись простого, суворого чернечого життя.

Спершу він іще мешкав у кімнатці, прибудованій до міської церкви. Але оскільки не міг витримати безнастанного потоку людей, які приходили стукати в його двері, то вирішив заснувати монастир приблизно за три кілометри від Тура. Місце було таке тихе й приховане, що скидалося на справжню пустелю: з одного боку здіймалася прямовисна стіна скелястого урвища, з другого — річка Луара лагідним закрутом обіймала невеличку рівнину. Дістатися туди можна було лише однією стежкою, та й та була дуже вузька.

Абатство Marmoutier на околиці Тура: між вапняковим урвищем, у якому видовбано печери, і закрутом Луари наймолодші учні віддаються переписуванню рукописів.

Мартин збудував собі просту хижу з дерева й плетеного гілля, і кілька ченців зробили так само; більшість, однак, видовбала собі притулок просто в м’якій скелі схилу. Там жило вісімдесят учнів, і всі вони прагнули наслідувати приклад свого вчителя. Ніхто нічого не мав у власності; усе належало всім, і було заборонено будь-що купувати чи продавати — на відміну від того, що вже робило багато інших ченців.

Ніхто там не займався ремеслом, за одним-єдиним винятком — переписування книжок; цю працю доручали наймолодшим, щоб старші могли цілком присвятити себе молитві. Майже ніхто не виходив зі своєї келії, хіба що на годину спільної молитви. Усі споживали одну спільну трапезу наприкінці дня, коли закінчувався піст, і ніхто не пив вина, хіба що був хворий і потребував його як ліків. Майже всі носили грубі туніки з верблюжої вовни; носити м’які тканини вважалося там тяжкою провиною — а це вражає ще більше, якщо згадати, що багато хто з цих ченців походив зі

знатних родин, виріс у достатку й обрав це тяжке й смиренне життя з власної волі. Згодом ми бачили, як дехто з них став єпископом; зрештою, яке місто чи яка єпархія не мріяли мати на чолі священника, вихованого в Мартиновому монастирі?

> 🎙️ **Контекст від оповідача: Печери над Луарою і колиска середньовічних переписувачів**
>
> Притулок, який Мартин створив за дві римські милі (близько 3 кілометрів) від Тура, затиснутий між вапняковим схилом і річкою Луарою (*Liger*), згодом став славетним абатством **Marmoutier** (*Maius Monasterium*). Скеля цього берега Луари — це *tuffeau*, білий вапняк, який легко довбати, і там ще й сьогодні можна відвідати печери, що їх вирубали Мартинові ченці!
>
> У цьому розділі є дві деталі, які мали величезний вплив на європейську історію:
>
> 1. **Цілковита зосередженість на переписуванні книжок (*scriptores*):** тоді як ченці єгипетських пустель плели кошики чи мотузки, щоб заробити на хліб, Мартин запровадив у Marmoutier нове для Заходу правило: єдиною ручною працею в монастирі було **переписування книжок від руки**. Посадивши наймолодших ченців переписувати рукописи, Мартин посіяв зерно майбутніх середньовічних *scriptoria*, які врятують значну частину античної та християнської культури під час падіння Римської імперії.
>
> 2. **Розсадник нових єпископів:** приваблюючи юнаків із римської аристократії (*nobiles*) до життя без майна, присвяченого вивченню Писання, Marmoutier перетворився на справжню духовну школу, з якої вийшло багато єпископів, що оновили Церкву в Галлії.

РОЗДІЛ XI

Викриття фальшивого мученика: Дух

злочинця біля вівтаря

Звернімося тепер до інших гідних подиву речей, які Мартин зробив як єпископ. Недалеко від міста, зовсім близько від монастиря, була могила, куди люди звикли ходити молитися, переконані, що там поховано християнських мучеників, — настільки, що попередні єпископи навіть поставили на тому місці вівтар.

Проте Мартин був не з тих, хто легко вірить історіям, розказаним наполовину. Він почав розпитувати найстарших священників і клириків єпархії, ким насправді був той мученик і коли він помер, і зізнавався, що йому дуже важко прийняти культ, про який предки не лишили жодного надійного запису. Якийсь час він навіть уникав туди ходити: не маючи певності, він не хотів ображати щирої віри людей, але й відмовлявся своєю присутністю надавати офіційної ваги побожності, яка могла виявитися просто забобоном. Аж ось одного дня він вирішив піти на те місце в супроводі лише кількох ченців.

Він зупинився перед могилою й помолився до Бога, просячи показати йому, хто там похований і яке життя він вів. Щойно він повернув голову ліворуч, як побачив, що просто там стоїть темна постать лютого вигляду. Мартин наказав їй сказати, як її звати і що вона робила за життя. Дух назвав своє ім'я й зізнався в усьому: він був розбійником із великої дороги, його стратили за скоєні злочини, а шанують його лише через помилку необізнаного люду; з мучениками він не має анічогісінько спільного, бо вони перебувають у Божій славі, а він відбуває тут свою кару. Найбільше вражає те, що ченці, які супроводжували Мартина, чудово чули голос, який відповідав, хоча нікого не бачили.

Тоді Мартин розповів їм, що він щойно побачив, і наказав негайно прибрати вівтар із того місця, звільнивши людей від обману цієї фальшивої побожності.

🎙️ Контекст від оповідача: Критичне чуття Мартина і гарячка реліквій у IV столітті

Наприкінці IV століття вшанування мучеників стрімко поширилося по всій Римській імперії: кожне місто хотіло мати гробницю героя давніх переслідувань, і досить було при дорозі знайтися старій могилі, щоб люди почали ходити до неї на прощу.

Як на ту добу, поведінка Мартина вражає тверезістю: замість заплющити очі, бо, мовляв, «це корисно для віри народу», він поводиться як вимогливий слідчий. Розпитує найстарших священників, шукає історичних записів — імені мученика й дати мучеництва (*acta martyrum*) — і відмовляється визнати культ без доказів. Зверни увагу й на символічну деталь, типову для стародавнього світу: тінь злочинця з'являється **ліворуч** (*ad laevam*, латиною ще *sinistra*) — з того боку, який і в римській культурі, і в Євангелії від Матея (25:33) пов'язували з осудом.

РОЗДІЛ XII

Язичницький похорон, що завмер посеред полів

Якийсь час по тому, під час однієї зі своїх подорожей селами, Мартин побачив здалеку похорон язичника: небіжчика несли ховати, супроводжуючи це забобонними обрядами. Оскільки до них було ще понад сімсот метрів, Мартин зупинився, щоб спробувати з'ясувати, що то за збіговисько, бо здаля не міг як слід розгледіти, що там діється.

Він бачив, однак, що це великий гурт селян, і помітив, як над тим, що вони несли на плечах, тріпочуть на вітрі білі лляні полотнища. Він одразу переконався, що це язичницька процесія, бо сільський люд Галлії мав давній звичай обносити полями статуї своїх богів, укриті білими тканинами.

Тоді Мартин підніс руку, накреслив у їхній бік знак хреста й наказав їм зупинитися на місці та покласти те, що вони несуть. Далі сталося щось незвичайне: спершу всі ці люди стали як укопані, нерухомі, мов кам'яні статуї; потім, хоч як вони силкувалися рушити далі, не могли ступити ані кроку вперед і почали кружляти на місці в цілком сміховинний спосіб, аж поки, знесилені, мусили покласти тіло на землю. Приголомшені, вони мовчки дивилися одне на одного й не розуміли, що з ними коїться.

Тим часом, роздивившись усе ближче, Мартин збагнув, що це лише похоронний похід, а не процесія з ідолами. Він знову підніс руку й дав їм волю підняти небіжчика та йти своєю дорогою. Отак, коли хотів, він змусив їх зупинитися, а коли визнав за потрібне — відпустив із миром.

> **Контекст від оповідача: Звідки походить слово «поганин» і хліборобські процесії Галлії**
>
> Цей епізод — майже комічний через образ людей, які ходять колами й не можуть зрушити з місця, — допомагає пояснити походження самого слова **поганин**, яким здавна називають язичників!
>
> Латиною село або сільська округа називалися *pagus*, а той, хто там жив, був *paganus* — мешканець села, селянин (Сульпіцій називає його ще *rusticus*). Тоді як у римських містах (*civitates*) християнство поширювалося швидко, у сільських місцевостях Галлії хлібороби ще довго трималися давніх кельто-римських обрядів. Один із найулюбленіших відбувався навесні (він нагадував римське свято *Ambarvalia* та культ Кібели чи давніх кельтських богинь-матерів): зображення божеств, укриті білими лляними тканинами, обносили процесією довкола нив, щоб випросити добрий урожай. З відстані 500 римських кроків (близько 740 метрів) Мартин сплутав саван із покривалами однієї з таких хліборобських процесій — але щойно побачив, що це просто селяни йдуть ховати небіжчика, дозволив їм жити своїм життям далі.

РОЗДІЛ XIII

Виклик священної сосни: Зв'язаний під деревом, що падає

Іншим разом, в одному селі, де він щойно зруйнував дуже давній язичницький храм, Мартин збирався зрубати ще й велику сосну, яка росла біля самого святилища. Але цього разу місцевий язичницький жрець і всі мешканці вийшли, щоб його зупинити. Хоч як це неймовірно, ті самі люди, які з Божої волі спокійно стояли, поки руйнували кам'яний храм, нізащо не дозволяли торкнутися дерева.

Мартин терпляче намагався пояснити їм, що в дерев'яному стовбурі немає нічого божественного: нехай краще поклоняються правдивому Богові, якому він служить, а це дерево треба зрубати, бо воно присвячене лживому духові. Аж тут один із селян, сміливіший за інших, кинув виклик: «Якщо ти так довіряєш цьому Богові, якому, кажеш, служиш, то домовмося: ми самі зрубаємо дерево, а ти стань під ним і злови його, коли воно падатиме! Якщо твій Господь справді з тобою, ти лишишся живий!»

Мартин, і оком не змигнувши, сповнений довіри до Бога, пристав на цю угоду. Почувши це, язичники всі як один одразу погодилися: для них цілком варто було втратити своє священне дерево, якщо натомість воно, падаючи, розчавить чоловіка, який ходить і руйнує їхні святилища.

Оскільки сосна й так росла, добре нахилившись в один бік, ніхто анітрохи не сумнівався, куди саме вона впаде. Тоді селяни зв'язали Мартина й поставили його точно в тому місці, яке самі вибрали, — прямо під нахилом стовбура. Потім узяли сокири й самі заходилися рубати сосну, сповнені запалу й утіхи. Довкола зібралося море

людей, які дивилися здалеку, затамувавши подих. Помалу величезна сосна почала хитатися й тріщати, ось-ось маючи впасти. Віддалік ченці, які супроводжували Мартина, побіліли як полотно: нажахані близькою небезпекою, вони втратили всяку надію і навіть віру, певні, що зараз побачать, як Мартина розчавить на смерть.

А він лишався цілком спокійним, віддавшись у руки Господа. І коли стовбур із гуркотом тріснув і нарешті почав валитися просто на нього, ось-ось маючи його розчавити, Мартин підніс руку й накреслив у повітрі знак хреста. Тієї ж миті — наче в неї спереду вдарив шалений порив вітру — сосна відхилилася назад і впала на протилежний бік, мало не накривши селян, які поставали там, де, на їхню думку, було найбезпечніше!

Зв'язаний селянами-язичниками точно в тому місці, куди мала впасти величезна священна сосна, Мартин підносить руку в знаку хреста — і дерево падає в інший бік.

Одразу здійнявся гучний крик: язичники не могли повірити в те, що щойно побачили, ченці розплакалися від радості, і всі в один голос славили ім'я Христа. Того дня стало очевидно, що віра

здобула цей край: у всьому тому натовпі не було майже жодного язичника, який не підійшов би попросити Мартина покласти на нього руки, щоб стати катехуменом, і не полишив би давніх вірувань, аби піти за Господом Ісусом. Правду кажучи, до приходу Мартина в тій околиці майже ніхто не був християнином; але вплив його чудес і його прикладу був такий великий, що сьогодні там немає села без церков, повних людей, чи монастирів. Бо щоразу, зруйнувавши язичницьке святилище, Мартин неодмінно відразу будував на тому самому місці церкву або невеликий монастир.

> **Контекст від оповідача: Чому галли боронили сосну завзятіше, ніж кам'яний храм?**
>
> Ти помітив цікаву деталь на самому початку цього розділу? Мешканці села дозволили зруйнувати кам'яний храм і ніяк на це не відреагували, але коли Мартин захотів зрубати **сосну**, вони мало його не вбили! Чому?
>
> Пояснення криється в давній релігії кельтів (галлів): до приходу римлян кельти не молилися в закритих будівлях; для них справжня оселя богів була у віковічних деревах і священних гаях (*nemora*). Кам'яний храм був лише модою, яку принесли римляни, а ось та стара сосна була релігійною душею села!
>
> Зверни увагу й на обеззброювальну чесність Сульпіція Севера, який не приховує паніки Мартинових ченців: вони тремтіли віддалік, утративши «всяку надію і навіть віру». І придивися до останнього речення розділу: ця Мартинова звичка зводити каплицю чи монастир точно на місці давніх святилищ і священних дерев стала початком мережі сільських парафій по всій Європі!

РОЗДІЛ XIV

Вогонь, який відступив проти вітру, і двоє

озброєних ангелів у Levroux

Приблизно тоді ж, у схожому випадку, Мартин опинився в центрі ще однієї разючої події. В одному селі, де він підпалив дуже давнє й славетне язичницьке святилище, вітер погнав полум'я просто на сусідній будинок, що стояв упритул до храму. Щойно побачивши небезпеку, Мартин бігом видерся на дах будинку й став просто перед полум'ям, що насувалося. Від того, що сталося далі, всі пороззявляли роти: побачили, як вогонь відхилився назад, проти самого напрямку вітру, неначе сили природи боролися між собою! Так завдяки Мартиновому втручанню пожежа пожерла лише те, що мало згоріти, а будинок лишила неушкодженим.

В іншому місці, що зветься Levroux, Мартин теж спробував зруйнувати великий храм, дуже багатий і оточений величезною язичницькою пошаною, але проти нього зібрався розлючений натовп і прогнав його звідти лайкою й стусанами. Тоді Мартин відійшов у місце неподалік і цілих три дні провів у грубій покутній туніці, посипаний попелом, без їжі й у безнастанній молитві, просячи Бога, щоб, раз людські руки не змогли повалити те святилище, це зробила сама Божа сила.

Наприкінці цих трьох днів перед ним раптом з'явилися двоє ангелів зі списом і щитом у руках, наче воїни небесного війська. Вони сказали йому, що їх послав Господь, щоб розігнати натовп і захищати його, поки руйнуватимуть храм: він може зі спокійною душею повертатися в село й довершити розпочате, бо ніхто його й пальцем не зачепить.

Мартин негайно повернувся до Levroux і на очах у всього того язичницького люду — який стояв і дивився, цілком неспроможний щось удіяти, — зрівняв святилище із землею, аж до підмурків, і розтрощив на друзки всі вівтарі й статуї. Зрозумівши, що тільки Божа сила могла отак їх скувати й сповнити страхом, щоб вони не

змогли зупинити єпископа, майже всі мешканці того місця навернулися до Ісуса Христа й уголос проголошували, що лише Мартинів Бог гідний поклоніння, а ті ідоли, які не змогли оборонити навіть самих себе, нічого не варті.

> 🎙️ **Контекст від оповідача: Порятунок сусідського дому і велике святилище в Levroux**
>
> Стародавнє поселення *Leprosum* — це сьогодні містечко **Levroux** у центральній Франції (регіон Беррі), де археологічні розкопки підтвердили існування великого галло-римського релігійного осередку.
>
> Варто помітити дві дуже промовисті риси того, як діяв Мартин:
>
> 1. **Борися з ідолом, захищай людей:** у першому епізоді, щойно побачивши, що вітер кидає полум'я з храму на солом'яний чи дерев'яний дах сусіднього будинку, Мартин ризикує власною шкурою й вилазить на дах, що вже займається, аби сусід не лишився без даху над головою.
>
> 2. **Покута замість війська:** коли його побоями виганяють із Levroux, Мартин не йде до римської влади просити вояків, щоб силою накинути закон (як це вже робило кілька єпископів його часу). Він воліє усамітнитися на три дні посту, вбраний у **волосяницю** (*cilicium* — груба туніка з козячої чи верблюжої вовни, яку носили на голе тіло) і з попелом на голові, точнісінько так, як робили давні біблійні пророки.

РОЗДІЛ XV

Шия, оголена перед мечем у землі едуїв

Хочу розповісти й про те, що сталося в краю едуїв. Коли Мартин руйнував там місцевий храм, на нього кинулася розлючена ватага селян-язичників. Один із них, запальніший за решту, вихопив меч і пішов просто на Мартина, щоб його вбити. Не відступивши ані на крок, Мартин відкинув плащ із плечей і підставив йому оголену шию. Той навіть не вагався, чи бити; але саме тієї миті, коли він

високо заніс руку, щоб опустити меч, він утратив рівновагу, впав горілиць на землю і, пройнятий незбагненним жахом, почав благати прощення.

Дуже схожим був і інший випадок: один чоловік спробував ударити його великим ножем, коли він розбивав язичницькі статуї, але тієї миті, коли той уже мав устромити лезо, залізо вилетіло йому з рук і зникло без сліду.

Проте найчастіше, коли сільський люд намагався завадити йому руйнувати їхні святилища, Мартин говорив із ними так лагідно й переконливо, що обеззброював їхні серця, — і, коли він відкривав їм очі на правду, мешканці зрештою самі валили свої храми.

> **Контекст від оповідача: Земля едуїв і сила слова**
>
> Територія **едуїв** (*pagus Aeduorum*) лежала в нинішній **Бургундії**, довкола міста Отен (стародавній *Augustodunum*). Едуї були одним із найдавніших і найгордіших галльських народів, славетним іще з часів Юлія Цезаря, з дуже глибоким друїдським корінням.
>
> Придивися уважно до останнього речення цього розділу, яке часто лишається непоміченим: Сульпіцій вважає за потрібне уточнити, що, попри ці напружені хвилини з мечами та різницькими ножами (*culter*), *«найчастіше»* (*plerumque*) Мартин долав опір сіл не силою, а терплячою розмовою і проповіддю, аж поки самі мешканці розбирали старі вівтарі.

РОЗДІЛ XVI

Паралізована дівчина, зцілена в Трірі освяченою олією

Що ж до дару зцілювати хворих, то він мав у Мартині таку незвичайну силу, що майже ніхто, прийшовши до нього по

допомогу, не відходив, не одужавши на місці, — це добре видно з випадку, про який я зараз розповім.

У місті Трірі жила дівчина, вражена таким тяжким паралічем, що вже давно не ворушила жодним м'язом свого тіла: вона була, можна сказати, мертва з голови до п'ят, і ледве можна було помітити, що вона ще дихає. Уся родина в сльозах зібралася довкола ліжка й чекала вже тільки кінця, щоб подбати про похорон, коли містом розійшлася звістка, що до Тріра щойно прибув Мартин. Тільки-но почувши про це, батько дівчини вибіг із дому, ледве переводячи дух, щоб благати його допомогти доньці.

На той час Мартин уже ввійшов до церкви. І там, перед усім народом і багатьма іншими єпископами, старий батько впав на землю, обхопив його коліна й, судомно ридаючи, заблагав: «Моя донька вмирає від страшної недуги, і — що гірше за саму смерть — у тілі, яке вже здається мертвим, жевріє лише ниточка подиху! Заклинаю тебе всім святим: прийди до нас додому й поблагослови її, бо я непохитно вірю, що з твоєї руки вона одужає!»

Збентежений таким проханням на людях, Мартин, дуже зніяковівши, намагався відмовитися: казав, що це цілком понад його сили, що бідолаха помиляється щодо нього і що він не має жодних заслуг, щоб Бог учинив через нього таке чудо. Але батько не відпускав його, плакав дедалі дужче й наполягав, щоб він прийшов побачити його доньку, поки вона не померла. Зрештою навіть інші присутні єпископи взялися вмовляти Мартина піти, і він нарешті подався до дому дівчини. Надворі, біля дверей, зібрався величезний натовп, щоб побачити, що робитиме Божий чоловік.

Спершу, вдавшись до своєї звичної в таких випадках зброї, Мартин став навколішки, торкнувшись чолом землі, і застиг у молитві. Потім подивився на дівчину й попросив трохи олії; він

поблагословив її й влив кілька крапель цієї освяченої рідини дівчині в уста — і тієї ж миті до неї повернулася мова. Потім помалу, в міру того як Мартин торкався її, знову ожили її руки й ноги, аж поки молода жінка твердо стала на ноги перед усім народом.

> 🎙️ **Контекст від оповідача: Трір, імператорська столиця, і благословення олії**
>
> Тут дія відбувається в **Трірі** (*Augusta Treverorum*, нинішнє німецьке місто **Трір**, відоме також під французькою назвою Трев). У IV столітті Трір не був звичайним містом: це була **столиця Західної Римської імперії**, де жив імператор і перебував імператорський двір. Ось чому ми бачимо Мартина в церкві серед «багатьох інших єпископів», які з'їхалися з різних провінцій, щоб залагодити в палаці справи своїх єпархій.
>
> Для того, хто вивчає історію християнських традицій, цей епізод — ще й дуже цінний документ: це одне з найдавніших на Заході свідчень про те, як єпископ благословляє олію (*oleum*) для зцілення тяжкохворих, — жест, натхненний Посланням святого Якова (5:14), який дав початок теперішньому таїнству Єлеопомазання хворих.

РОЗДІЛ XVII

Колишній проконсул Тетрадій і Мартинові пальці в роті одержимого

Приблизно тоді ж раб Тетрадія, колишнього проконсула й людини великої політичної ваги, впав у тяжкий стан одержимості, від якого страшенно мучився. Мартина прийшли просити, щоб він поклав на нього руки й зцілив його, і він сказав привести юнака до нього. Тільки ж ніхто не міг вивести його з кімнати, де його зачинили: він кидався з такою люттю, намагаючись укусити кожного, хто відчиняв двері, що ніхто не наважувався до нього підійти.

Тоді Тетрадій особисто прийшов і впав навколішки Мартинові до ніг, благаючи, щоб той сам прийшов до його дому допомогти юнакові. Мартин відповів, що не може ввійти в дім язичника — бо Тетрадій тоді ще тримався традиційної римської релігії. Колишній проконсул тут-таки пообіцяв йому, що, коли злий дух покине цього раба, він сам стане християнином. Тож Мартин пішов до того дому, поклав руку на голову юнака й одразу звільнив його від цієї муки. Побачивши це на власні очі, Тетрадій дотримав слова: він увірував у Господа Ісуса, відразу записався в катехумени, невдовзі прийняв хрещення і до кінця життя відчував безмежну вдячність і пошану до Мартина, якого вважав причиною свого спасіння.

Тими самими днями й у тому самому місті Мартин, заходячи до будинку іншого пана, став як укопаний на самому порозі й попередив, що бачить у внутрішньому дворі огидного демона. Щойно він наказав йому забиратися геть, як дух увійшов у тіло слуги, який був у глибині дому, на кухні. Бідолаха геть стратив розум: почав верещати, скреготати зубами й люто кусати кожного, хто траплявся йому на дорозі. Увесь дім охопив хаос: інші слуги запанікували, і всі повтікали на вулицю.

Мартин підійшов просто до шаленця і спершу наказав йому стояти тихо. Оскільки той і далі скреготав зубами й широко роззявив рота, погрожуючи розірвати його зубами, Мартин уклав йому в рот власні пальці й кинув виклик: «Якщо маєш таку силу, кусай їх!» Наче до горла йому приклали розпечене залізо, одержимий одразу якомога ширше розвів щелепи, щоб навіть не зачепити Мартинових пальців. А що Божі кари змушували нечистого духа покинути це тіло, але вийти через рот він уже не міг, то його зрештою було вигнано з бурхливим проносом, і він лишив по собі на підлозі смердючий слід.

> 🎙️ **Контекст від оповідача: Високопоставлений римський сенатор і неприкрашений реалізм античності**
>
> У цьому розділі є дві дуже цікаві деталі:
>
> 1. **Тетрадій, *vir proconsularis*:** мати «проконсульський» статус означало належати до верхівки римського Сенату й уже встигнути побути намісником великої провінції імперії. Спершу відмовившись увійти в дім язичника (що нагадує початок розмови Ісуса з ханаанянкою чи із сотником у Євангеліях), Мартин підводить цього гордого аристократа до особистого кроку віри — і все це заради порятунку простого домашнього раба!
>
> 2. **Грубий реалізм другого екзорцизму:** того, хто читає цей розділ сьогодні, часто дивує дуже натуралістичне закінчення епізоду! Для релігійної свідомості IV століття було так: оскільки освячені пальці єпископа побували в роті слуги, злий дух уже не міг вийти шляхом, який був благословенний, — тож Сульпіцій без манівців розповідає нам, що йому довелося вийти «низом», через бурхливий кишковий розлад (*fluxu ventris*).

РОЗДІЛ XVIII

Фальшива чутка про навалу варварів, поцілунок прокаженого в Парижі та нитки з туніки

Іншим разом містом раптом розійшлася чутка, що варварські народи вже рушили в наступ, і все населення охопила паніка. Тоді Мартин звелів привести до церкви одержимого й наказав духові сказати всю правду про цю новину. Той зрештою зізнався, що цю чутку пустили вулицями десятеро демонів разом — сподіваючись, що переляк змусить Мартина втекти з міста; а варварам напад

навіть на думку не спадав. Після цього зізнання, зробленого вголос посеред церкви, усе місто полегшено зітхнуло й заспокоїлося.

А в Парижі, коли Мартин в оточенні величезного натовпу проходив крізь одну з брам у міському мурі, з'явився прокажений з обличчям, геть спотвореним хворобою. Тоді як усі з відразою сахалися, Мартин підійшов просто до нього, поцілував його в обличчя й поблагословив. Чоловік тієї ж миті одужав і вже наступного дня прийшов до церкви з чистою, здоровою шкірою, дякуючи Богові за повернене здоров'я.

При вході до брам Парижа (Лютеції паризіїв), поки натовп нажахано відступає, єпископ Мартин підходить до прокаженого зі спотвореним обличчям і ніжно його цілує.

Не можу не згадати й того, що навіть звичайні нитки, висмикнуті з його одежі чи з його туніки з верблюжої вовни, безліч разів зцілювали хворих: досить було обв'язати їх довкола пальців або носити на шиї, щоб відігнати недугу від тих, хто страждав.

> 🎙️ **Контекст від оповідача: Чутки про війну в IV столітті і поцілунок біля брам Парижа**
>
> Цей розділ поєднує два дуже промовисті епізоди:
>
> 1. **Війна чуток на римському кордоні:** у Галлії кінця IV століття, де не було швидкого зв'язку, досить було розмов про те, що германські племена перейшли Рейн, — і ціле місто кидалося тікати. Мартин влаштовує допит посеред церкви, щоб викрити фальшиву чутку й заспокоїти все населення!
>
> 2. **«Apud Parisios» — народження назви Парижа:** зверни увагу на латинський вислів, яким Сульпіцій окреслює місце дії: *apud Parisios* («у землі паризіїв»). Ми опиняємося саме в ту історичну мить, коли давня римська назва *Lutetia* виходить з ужитку й поступається назві місцевого галльського племені — **Париж**! Брама в мурі, де Мартин поцілував прокаженого, стояла при вході на *Île de la Cité*, зовсім близько від місця, де сьогодні здіймається собор Notre-Dame. У суспільстві, де проказа наводила жах, а прокажених відганяли камінням, образ єпископа, який обіймає спотвореного чоловіка й цілує його в щоку, навіки закарбувався в пам'яті міста.

РОЗДІЛ XIX

Лист, який зцілив доньку Арборія, очі Павлина Ноланського і падіння зі сходів

Арборій, колишній римський префект і людина дуже глибокої та щирої віри, мав удома доньку, яку виснажували страшні напади чотириденної пропасниці. Сталося так, що тими днями він одержав листа, написаного Мартином; саме тієї миті, коли в дівчини знову почав підніматися жар, батько поклав листа їй на груди — і тієї ж секунди гарячка спала й більше не поверталася. Арборія так вразило побачене, що він тут-таки вирішив присвятити доньку Богові, на життя в чистоті довіку. Потім він вирушив до Мартина,

взяв із собою дівчину — живий доказ того, що той зцілив її навіть на відстані, — і рішуче наполіг, щоб саме Мартин, і ніхто інший, дав їй покривало посвячених дів.

А Павлин — чоловік, який згодом став для всіх надзвичайним прикладом християнського життя, — почав потерпати від жахливого болю в одному оці, аж до того, що зіницю затягла густа полуда й він сліпнув. Мартин обережно провів по його оку маленьким лікарським пензликом, за мить забрав увесь біль і повернув йому зір, такий само досконалий, як раніше.

Що ж до самого Мартина, то одного дня йому не пощастило: він упав із горішнього поверху й скотився поламаними сходами з перекошеними східцями, так що був увесь побитий і порізаний із голови до п'ят. Він лежав у своїй келії майже при смерті, у нестерпному болю, коли вночі йому з'явився ангел, який обмив його рани й намастив цілющим бальзамом усе його потовчене тіло. Наступного ранку Мартин устав такий здоровий і зміцнілий, наче й не падав ніколи.

Але якби я взявся розповідати тут один за одним усі випадки, ми ніколи б не скінчили; зупинімося на цих кількох прикладах, вибраних з-поміж багатьох інших. Їх цілком досить, щоб показати правду про найдивовижніші події й не втомити читача надміром історій.

> **Контекст від оповідача: Малярія, хвороби очей і два великі імені римської аристократії**
>
> Тут нам трапляються дві історичні особи, дуже добре відомі з інших джерел тієї доби:
>
> 1. **Магн Арборій і «чотириденна пропасниця»:** Арборій був високим імператорським урядовцем (*vir praefectorius*, префект у Римі близько 379–380 років) і небожем славетного поета Авсонія з Бордо. «Чотириденна пропасниця», яка напала на його доньку, — це тяжка форма **малярії**

(*Plasmodium malariae*), для якої характерні різкі піки гарячки й дрижаки, що повертаються що три дні (кожного «четвертого дня» за римським способом лічби, який зараховував і перший, і останній день).

2. **Святий Павлин Ноланський (354–431):** «Павлин», зцілений від тяжкої хвороби ока (імовірно, виразки рогівки або травматичної катаракти, якої торкнулися *peniculus* — маленькою губкою чи пензликом, якими користувалися давні лікарі), — це не хто інший, як **Понтій Меропій Павлин**, безмірно багатий сенатор родом із Бордо, намісник Кампанії та найкращий друг нашого автора, Сульпіція Севера! Сам Павлин залишив розповідь про це зцілення у своїх творах; невдовзі по тому він продав свої величезні статки, щоб роздати вбогим, і оселився в Нолі на півдні Італії, ставши одним із найбільших християнських поетів античності.

РОЗДІЛ XX

Бенкет імператора Магна Максима: Чаша, передана священникові раніше, ніж імператорові

Тепер переходжу до епізоду, який поруч із такими великими чудесами може здатися дрібнішим, — хоча в ті ниці й зіпсуті часи, в які ми живемо сьогодні, побачити єпископа, що не гнеться перед лестощами імператорського двору, — чи не більше чудо, ніж усі інші! Коли при дворі імператора Максима — чоловіка жорсткого, сповненого пихи після перемоги в громадянській війні — зібралося дуже багато єпископів із різних провінцій, жаль було дивитися, як улесливо всі вони виконували його волю, принижуючи єпископську гідність до ролі звичайних підлабузників влади. Лише Мартин зберіг непорушною тверду поставу апостола! Навіть коли йому доводилося просити в імператора милості для когось, він говорив із такою владою, що здавалося, ніби він радше наказує, ніж

просить про послугу. І хоч скільки разів Максим запрошував його повечеряти з ним за імператорським столом, Мартин завжди відмовлявся, прямо кажучи, що не може сидіти за столом чоловіка, який усунув двох законних імператорів — в одного відібрав престол, а в другого саме життя.

Максим усіляко намагався виправдатися: запевняв, що взяв владу не через особисте честолюбство, а що це вояки, з Божої волі, спонукали його правити й боронитися силою зброї; додавав, що за такою швидкою перемогою, як його, може стояти тільки Божа рука і що жоден із його ворогів не загинув поза полем бою. Він так наполягав, чергуючи виправдання з благаннями, що Мартин зрештою погодився прийти на вечерю, — а імператор не тямив себе з радощів, що нарешті його вмовив.

Бенкет скидався на велике свято й зібрав за столом найвизначніших людей імперії: був там Еводій, префект і водночас консул, один із найсправедливіших людей, які будь-коли жили; були й два коміти з найвищими військовими повноваженнями — брат імператора та його дядько по батькові. Між цими двома посадили священника, який супроводжував Мартина; сам Мартин сидів на низенькому стільчику, поставленому біля самого місця імператора.

Посеред вечері, як того вимагав двірський протокол, чашник підніс імператорові чашу вина. Сповнений пошани, Максим звелів спершу подати її святому єпископові, бо дуже хотів потім одержати чашу просто з Мартинових рук. Та Мартин, відпивши ковток, простягнув чашу священникові, який прийшов із ним! Він розсудив, що ніхто в тій залі не має більшої гідності, щоб пити відразу після єпископа, і що він зрадив би своє сумління, якби поставив самого імператора чи його родичів вище за священника.

На імператорському бенкеті в Трірі, сидячи на маленькому стільчику поруч з імператором Магном Максимом, Мартин п'є з монаршої чаші й, на подив двору, передає її спершу священникові, який його супроводжує, а вже потім — володареві.

Хоч як це неймовірно, і імператора, і всіх гостей так вразила ця свобода духу, що їм сподобався той самий жест, який відсунув їх на друге місце! Незабаром у всьому палаці тільки про це й говорили: за столом самого імператора Мартин мав відвагу зробити те, на що жоден інший єпископ не наважувався навіть на обідах у другорядних намісників.

Згодом, задовго до того, як спалахнула війна, Мартин попередив того самого Максима, що з ним станеться, якщо він здійснить свій задум вдертися до Італії й напасти на молодого імператора Валентиніана: у першій битві він його переможе, але невдовзі по тому загине. Саме це ми й побачили на власні очі: щойно Максим увійшов до Італії, Валентиніан мусив тікати; але приблизно за рік він наново зібрав військо, обложив Максима в мурах Аквілеї, схопив його й наказав стратити.

🎙️ Контекст від оповідача: Велика римська політика і порушення протоколу в Трірі

Ця сцена, що відбулася в імператорському палаці в Трірі близько **385 або 386 року**, — один із найславетніших моментів у стосунках між політичною владою і Церквою в античності:

1. **Хто були ті «два імператори», про яких говорив Мартин? Магн Максим** був полководцем родом з Іспанії, якого 383 року війська в Британії проголосили імператором. Він перетнув Ла-Манш, розбив і наказав убити молодого законного імператора **Граціана** (*у якого відібрав життя*) і тиснув на його зведеного брата, підлітка **Валентиніана II** (*у якого відібрав частину імперії*). Усі, хто сидів за столом, — історичні особи: **Флавій Евродій** був префектом преторія Галлії та римським консулом 386 року.

2. **Скандал із чашею (*patera*):** за суворими правилами імператорського двору першим випити з чаші імператора й власноруч повернути її йому було найвищою відзнакою, якої міг удостоїтися гість. Передавши чашу своєму простому священникові (*presbyter*) в обхід імператора, консула й імператорських комітів, Мартин без жодного слова ствердив, що справи духу не схиляються перед військовою чи політичною владою.

3. **Навіщо Мартин приїздив до двору Максима?** З іншої книжки Сульпіція Севера (*«Хроніки»*) ми знаємо, що Мартин приїхав до Тріра, щоб спробувати врятувати від смерті іспанського єпископа Присцилліана та його учнів, яких інші єпископи-інтригани звинуватили в єресі, — він до останнього боровся за те, щоб держава не страчувала людей через релігійні питання.

РОЗДІЛ XXI

Розмови з ангелами і диявол із закривавленим волячим рогом

Достеменно відомо й те, що Мартин часто бачив ангелів і навіть розмовляв із ними безпосередньо. Що ж до диявола, то він бачив його перед собою так виразно, що той ніколи не міг прослизнути непоміченим — чи з'являвся таким, яким є, чи прибирав найрозмаїтіші личини, щоб шкодити. Збагнувши, що немає хитрощів, здатних обдурити Мартина, диявол мстився тим, що раз у раз приходив просто його ображати, раз уже не міг ставити на нього пасток.

Одного дня він увірвався до Мартинової келії з жахливим ревом, тримаючи в правиці, геть замащеній кров'ю, закривавлений волячий ріг. Тішачись лихом, якого щойно накоїв, він крикнув йому: «Де ж тепер твоя сила, Мартине? Я щойно вбив одного з твоїх!»

Мартин негайно покликав ченців, розповів їм, що сказав диявол, і послав обійти всі келії одну за одною, щоб подивитися, кого бракує або з ким сталося якесь нещастя. Невдовзі вони повернулися й сказали, що всі ченці здорові, але один селянин, найнятий поденно возити дрова, того ранку поїхав до лісу. Мартин одразу попросив кількох братів чимдуж іти його шукати. Недалеко від монастиря вони натрапили на бідолаху: він лежав простягнений на землі, вже майже мертвий. Останнім подихом він пояснив ченцям, що сталося: коли він затягував шкіряні ремені, які розпустилися на ярмі, один із волів різко мотнув головою і ввігнав йому ріг у пах. За кілька хвилин він помер.

Кожен читач нехай сам поміркує, чому Бог дозволив дияволові докласти руку до такого лиха. А в Мартині вражало те, як ясно він — і в цьому випадку, і в багатьох подібних — знав про події задовго до того, як вони ставалися, або одразу діставав внутрішню пересторогу, щоб розповісти братам про те, що діється далеко від нього.

> 🎙️ **Контекст від оповідача: Поденник-дровар і відвертість Сульпіція перед лицем трагедії**
>
> У цьому розділі є дві дуже гарні людські деталі:
>
> 1. **«Одного з твоїх»:** оскільки ченці Marmoutier жили усамітнено, в молитві (а наймолодші цілими днями переписували книжки), монастир наймав сільських робітників з околиці (*mercede conducti*, з поденною платою), щоб ті возили з лісу дрова на волячих возах. Хоча цей скромний робітник не був ченцем, він належав до Мартинової духовної родини.
>
> 2. **Жодних легких відповідей на страждання:** перед лицем трагічної смерті цього чоловіка від нещасного випадку на роботі Сульпіцій Север не намагається вигадати повчальну мораль чи звинуватити жертву. Йому стає чесності залишити питання відкритим: *«Кожен читач нехай сам поміркує, чому Бог дозволив дияволові докласти руку до такого лиха»* (*Viderit is, quo judicio Domini…*).

РОЗДІЛ XXII

Личини Юпітера, Меркурія та Венери — і обіцянка прощення самому дияволові

Багато разів, намагаючись тисячею хитрощів підловити святого, диявол поставав перед його очима в найрізноманітніших подобах: то прибирав вигляду Юпітера, куди частіше — Меркурія, а нерідко з’являвся ще й у подобі Венери чи Мінерви. Ніколи не втрачаючи спокою, Мартин завжди боронився знаком хреста й молитвою.

Часто було чути й те, як цілі зграї демонів вигукують йому зухвалі образи; але, знаючи, що все це — лише брехня, у якій ні ладу ні складу, Мартин не зважав на ці обвинувачення. Деякі ченці навіть розповідали, що якось чули, як один демон зарозумілим тоном накинувся на Мартина й питав, чому той прийняв до монастиря кількох братів, які в минулому заплямували благодать хрещення тяжкими провинами й гріхами, перш ніж покаятися, — і заходився перелічувати один за одним давні гріхи кожного з них.

Ці ченці казали, що Мартин навідріз відповів йому: помилки минулого стираються, коли людина щиро змінює своє життя, і з Божого милосердя той, хто перестає грішити, має право на прощення. Коли ж диявол заперечив, що великі грішники не заслуговують на милість і що Бог не прощає вдруге тих, хто впав після хрещення, Мартин, як кажуть, дав йому таку надзвичайну відповідь:

«Якби ти сам, нещасний, перестав переслідувати людство й покаявся у вчиненому злі — навіть тепер, коли день Страшного суду вже такий близький, — я так довіряю Господу Ісусу Христу, що пообіцяв би тобі Боже прощення!»

Яка подиву гідна сміливість довіри до Божої доброти! Навіть не маючи влади ручитися за таку обіцянку, Мартин показав цими словами безмежність свого серця. А раз ми вже говоримо про диявола та його тенета, варто розповісти тут про випадок, який стався зовсім поруч: хоча він трапився й не з самим Мартином, він ясно виявляє його духовну силу й заслуговує, щоб його записали, — аби кожен був насторожі, якщо колись станеться щось подібне.

> **Контекст від оповідача: Старі римські боги і найсміливіші слова святого Мартина**
>
> Цей розділ містить два яскраві моменти духовності IV століття:

1. **Юпітер, Меркурій, Венера й Мінерва:** для християн античності боги римського пантеону не були просто поетичними постатями з міфології; у них бачили оманливі духовні сили, які користувалися цими масками, щоб спокушати людей: Юпітер — жагою влади, Меркурій — хитрістю й грішми, Венера — звабою, а Мінерва — інтелектуальним марнославством.

2. **Обіцяти прощення самому сатані:** за часів Мартина в Церкві були дуже суворі кола, які вважали, що той, хто скоїв тяжкий гріх після хрещення, уже ніколи не може дістати прощення. Мартин не тільки з розкритими обіймами приймає до монастиря людей із непростим минулим, а й доходить до того, що каже самому дияволові: навіть його Христос простив би, якби він покаявся! Це було таке сміливе ствердження безмежного Божого милосердя (близьке до думки богослова Орігена), що Сульпіцій Север відчуває потребу відразу додати обережне застереження для своїх ортодоксальніших читачів: *«Навіть не маючи влади ручитися за таку обіцянку, Мартин показав цими словами безмежність свого серця»*.

РОЗДІЛ XXIII

Історія Клара, лжепророк Анатолій і туніка, яка розтанула в повітрі

Був один юнак із дуже знатної родини на ім'я Клар — згодом його висвятили на священника, а сьогодні він після святої смерті спочиває в Божому мирі, — який покинув усе, щоб оселитися біля Мартина, і швидко сягнув глибокої віри та взірцевого життя. Клар збудував неподалік єпископового монастиря невеликий скит, де з ним уже мешкало кілька ченців. Одного дня в їхні двері постукав юнак на ім'я Анатолій: він сказав, що він чернець, удавав із себе найсмиреннішу й найневиннішу людину на світі і зрештою залишився жити там спільно з іншими.

Через якийсь час він почав розповідати товаришам, що до нього постійно навідуються ангели й розмовляють із ним. Оскільки ніхто цьому не вірив, він знайшов спосіб вразити кількох ченців низкою дивних явищ. Незабаром він уже відкрито заявляв, що ангели безнастанно снують із посланнями між ним і Богом, і вимагав, щоб до нього ставилися як до справжнього пророка. Проте Клар ані разу не дав себе обдурити. Розлючений, що не може його переконати, Анатолій почав погрожувати йому Божим гнівом і близькими карами за те, що той сумнівається у слові святого.

Нарешті одного дня він виступив з отаким урочистим оголошенням: «Знайте, що цієї ночі Господь пошле мені з неба білу туніку! Завтра я ходитиму серед вас у ній, і ось вам буде доказ, що я ношу в собі Божу силу, — бо буду вбраний в одежу з рук самого Бога!»

Годі й казати, що вся спільнота страшенно схвилювалася, чекаючи, що буде. І от близько півночі весь монастир наче затрясся до самих підвалин, ніби хтось сильно тупотів по землі. З Анатолієвої келії раз у раз били спалахи яскравого світла, і чути було шум квапливих кроків туди-сюди та невиразний гомін багатьох голосів. Раптом запала тиша; Анатолій відчинив двері, покликав одного з ченців, що стояли надворі, на ім'я Сабацій, і показав йому туніку, в яку був убраний.

Приголомшений Сабацій побіг будити інших. Сам Клар одразу прийшов подивитися, що діється; принесли запалений світильник, і всі заходилися пильно розглядати одежу. Тканина була надзвичайно м'яка, сліпучо-біла й облямована смугами блискучого пурпуру — але хоч як вони придивлялися, ніхто не міг сказати, з якого волокна чи з якої вовни її зроблено. І все ж і на око, і на дотик пальців це, без тіні сумніву, була начебто справжня туніка.

Клар розважливо попросив братів провести решту ночі в молитві, щоб Бог ясно показав їм, що за всім цим криється; так вони й пробули до світанку, співаючи гімни та псалми. Щойно зійшло сонце, Клар узяв Анатолія за правицю, твердо вирішивши привести його до Мартина, цілком певний, що жодні диявольські штуки не обдурять єпископових очей. Тієї миті нещасний запанікував: почав опиратися й кричати, що має виразний наказ із неба не з'являтися перед Мартином! А коли інші ченці схопили його, щоб повести силоміць, туніка в одну мить розтанула в повітрі — просто в руках у тих, хто його тримав.

Хто може сумніватися, що й тут виявилася духовна сила Мартина — аж так, що диявол не зміг навіть утримати свого обману, щойно збагнув, що доведеться стати перед поглядом єпископа?

> **Контекст від оповідача: Прихована пиха і туніка римських сенаторів**
>
> **Клар** був одним із найулюбленіших учнів Мартина (він помер за кілька днів до свого вчителя, у листопаді 397 року, і Сульпіцій дуже зворушено згадував його у своїх листах). Зверни увагу на промовисту деталь «небесної» туніки Анатолія: вона була *«сліпучо-біла й облямована смугами блискучого пурпуру»* (*candore eximio, micanti purpura*). У римському суспільстві біла туніка з пурпуровими смугами (*tunica laticlavia*) була вбранням, яке мали право носити лише сенатори й високі урядовці!
>
> Інакше кажучи, навіть у стінах убогого монастиря притлумлене Анатолієве бажання бути важливою особою виказало себе: він уявив, що Бог одягає його, як римського сенатора. І зауваж, як усе з'ясовується в Marmoutier: ні очі, ні руки ченців при світлі світильника не змогли викрити оману, але досить було самої лише перспективи зустрітися зі спокійним, ясним поглядом Мартина, щоб уся вистава розсипалася!

РОЗДІЛ XXIV

Лжехристи в Іспанії і диявол у шатах імператора: «Я не визнаю Христа без знаків Хреста»

До речі, помітили, що тими самими роками в Іспанії з'явився юнак, який, здобувши різними дивами славу серед народу, так роздувся від пихи, що спершу почав називати себе пророком Іллею. Оскільки багато хто повірив йому, ні про що не питаючи, він ступив ще крок далі й став заявляти, що він — сам Христос, і ошукав стількох, що навіть один єпископ на ім'я Руф став перед ним навколішки й поклонився йому, наче Господеві, — скандал, який згодом коштував йому єпископського сану. Кілька братів розповідали нам також, що саме тоді ж на Сході з'явився інший чоловік, який твердив, що він — святий Іван. Бачачи, як повсюди з'являються такі лжепророки, легко зрозуміти, що прихід Антихриста вже не за горами і що через таких людей він уже готує собі ґрунт.

Але не можу не розповісти тут, як підступно диявол приблизно тоді ж намагався обдурити самого Мартина. Одного дня, коли Мартин на самоті молився у своїй келії, перед ним постала постать, залита й оточена сяйвом пурпурового світла, — усе в ній було до найменшої дрібниці розраховане на те, щоб засліпити очі цим фальшивим блиском. На ній були імператорські шати, на голові — золотий вінець, оздоблений коштовним камінням, на ногах — взуття, вкрите золотом, а вигляд вона мала такий спокійний і усмішку таку променисту, що скидалася на кого завгодно, тільки не на диявола.

Опинившись віч-на-віч із цією сліпучою з'явою, Мартин спершу завмер, і довгий час ніхто не мовив ані слова. Зрештою мовчанку

порушив диявол: «Упізнай, Мартине, хто стоїть перед тобою! Я — Христос: я маю ось-ось зійти на землю і захотів спершу явитися тобі».

Мартин мовчав і нічого йому не відповідав. Тоді диявол знову пішов у наступ, іще зухваліше: «Мартине, чому ти вагаєшся повірити, коли бачиш мене на власні очі? Я — Христос!»

І тоді, внутрішньо просвітлений Святим Духом, щоб зрозуміти, що перед ним диявол, а не Господь, Мартин відповів йому: «Господь Ісус ніколи не казав, що повернеться вбраний у пурпур і з царським вінцем на голові. Я нізащо не повірю, що прийшов Христос, якщо не побачу Його в тому вигляді й образі, в якому Він страждав у своїх Страстях, зі знаками Хреста на тілі!»

У півмороку своєї келії, перед дияволом, оповитим пурпуровим світлом, у царських шатах, золотому взутті й вінці з коштовного каміння, Мартин відповідає: «Я нізащо не повірю, що прийшов Христос, якщо не побачу Його в тому вигляді, в якому Він страждав у своїх Страстях, зі знаками Хреста на тілі!»

Щойно почувши ці слова, постать за секунду розвіялася, наче дим, а келію наповнив такий нудотний сморід, що не лишилося ані найменшого сумніву: це справді був диявол. А щоб ніхто не подумав, ніби це якась вигадана легенда, скажу одразу, що чув цю історію — точнісінько такою, якою щойно її переповів, — з вуст самого Мартина.

> 🎙️ **Контекст від оповідача: Вершина книжки — проти Христа, вбраного імператором**
>
> Для багатьох істориків і мислителів цей розділ XXIV — який Мартин особисто розповів Сульпіцію Северу — є найглибшою й найактуальнішою сторінкою всієї біографії.
>
> Спершу зверни увагу на згадку про **Іспанію** (Hispania — нинішній Піренейський півострів): наприкінці IV століття в тамтешніх провінціях панувало напружене очікування кінця світу — аж так, що місцевий єпископ на ім'я Руф дав себе звести шарлатанові, який називав себе Христом.
>
> Але насамперед придивися до **вбрання, яке диявол обирає, щоб видати себе за Ісуса**: пурпурові шати (*vestis regia*), діадема із золота й коштовного каміння (*diadema*) та взуття, вкрите золотом (*calcei auro illiti*). Річ у річ — це парадне вбрання римських імператорів IV століття! Коли імперія ставала офіційно християнською, багато єпископів, звиклих до палаців, починали уявляти Христа як імператора-монарха — у золоті й земному тріумфі. Відповідь Мартина прошиває століття, мов блискавка: Христос, сповнений розкоші й влади, відірваний від тих, хто страждає, і без ран Хреста — це підробка. Для Мартина справжнє обличчя Христа лишається обличчям того вбогого, змерзлого чоловіка, якому він віддав половину свого плаща біля брам Ам'єна.

РОЗДІЛ XXV

Автор у гостях у святого Мартина: Єпископ, який умив ноги своєму біографові

Справді, я вже давно чув про Мартинову віру, про спосіб його життя та його внутрішню силу й носив у собі величезне бажання познайомитися з ним особисто; тож я з превеликою радістю вирушив у дорогу — у подорож, задуману саме для того, щоб відвідати його. А оскільки я вже плекав намір написати його біографію, то скористався нагодою розпитати про дещо з цього його самого — наскільки його скромність дозволяла мені питати, — а решту зібрав від тих, хто був свідком цих подій або знав про них із перших рук.

Ти ледве чи повіриш, з якою смиренністю й теплотою він тоді мене прийняв! Він був щиро зворушений і сповнений радості в Господі, бачачи, що ми так його шануємо, що навмисне вирушили в дорогу, тільки щоб його побачити. Мені, бідному грішникові, — аж соромно про це розповідати! — після того як він ушанував нас запрошенням їсти за його столом, він сам зливав воду на руки перед трапезою; а коли звечоріло, сам став навколішки, щоб умити нам ноги! Мені навіть не стало духу відмовитися чи зупинити його: у ньому відчувався такий великий моральний авторитет, що не послухатися його здавалося мені мало не тяжкою провиною.

Надвечір у Marmoutier літній єпископ Мартин стає навколішки на кам'яній підлозі, щоб власними руками вмити натомлені дорогою ноги свого біографа і друга Сульпіція Севера.

У всіх розмовах із нами він говорив лише про одне: як потрібно відпустити ілюзії світу й тягарі цього життя, щоб іти за Господом Ісусом із вільними руками й легким серцем. І знову й знову ставив нам за найкращий живий приклад наших днів великого Павлина — про якого я нещодавно згадував, — що продав незліченні маєтки, аби піти за Христом, і був чи не єдиною людиною нашого покоління, яка буквально виконала все, чого просить Євангеліє. Саме на нього нам слід дивитися, наполягав Мартин, саме його шляхом іти! Він казав, що нашій добі надзвичайно пощастило мати живий доказ такої віри й відваги: продавши все, щоб роздати вбогим, як просив Ісус, такий безмірно багатий чоловік, як Павлин, показав на ділі, що можна зробити те, що всі вважали неможливим.

А яка твердість, яка шляхетність була в словах і розмові Мартина! Яка вражаюча ясність думки, яка жвавість і яка прозорість, коли

він пояснював найважчі місця Біблії! Оскільки я знаю, що багато хто ставиться до цього скептично, — я сам бачив, як люди крутили носом, навіть коли розповідав їм я, — присягаюся перед Ісусом і вірою, яку ми поділяємо: ніколи в житті я не чув із жодних вуст стільки мудрості, стільки розуму й такої ясної та чистої мови. Щоправда, поруч із моральною величчю Мартина хвалити те, як він говорив, видається дрібницею; та все одно дивовижно, що чоловікові, який ніколи не вчився у великих школах, не бракувало навіть цього дару.

> **Контекст від оповідача: Коли відвідини змінюють життя письменника**
>
> У цьому розділі в історію від першої особи входить сам **Сульпіцій Север**! Між **394 і 396 роками н. е.** Сульпіцій — тоді молодий удівець із дуже багатої аквітанської родини, який вивчав право й красномовство в Бордо, — приїхав до Тура, щоб познайомитися зі старим єпископом Мартином (якому на той час було вже десь 60 чи 80 років).
>
> Для римського аристократа приїхати з дороги й побачити, як господар дому — та ще й шанований єпископ — стає навколішки на підлозі, щоб обтерти порох із його сандалій і вмити йому ноги (послуга, яку лишали найнижчим рабам!), було внутрішнім потрясінням, що назавжди змінило його життя: повернувшись додому, Сульпіцій теж покинув державну кар'єру, щоб заснувати релігійну спільноту у своєму маєтку Primuliacum.
>
> Зверни увагу й на те, як палко Сульпіцій боронить розум Мартина: елітарні єпископи Галлії дивилися на нього згори вниз, бо він був *homo illiteratus* — «неписьменна людина», тобто колишній вояк, вихований у казармі, який не вивчав класичної риторики у великих римських школах. Сульпіцій, один із найблискучіших письменників свого часу, вважає за потрібне заприсягтися читачам, що ніколи не чув, аби хтось висловлювався так ясно, такою чистою мовою і так глибоко, як цей старий вояк!

РОЗДІЛ XXVI

Внутрішній портрет: Ковальське ковадло і терпеливість до власних священників

Ця книжка добігає кінця, і час завершувати — не тому, що про Мартина більше нічого розповісти, а тому, що я сам, як ті кепські поети, яким бракує духу на останньому відтинку їхнього твору, почуваюся розчавленим величчю теми.

Бо якщо видимі події його життя ще можна сяк-так передати словами, то коли йдеться про його внутрішнє життя, про його мовчазну щоденність і про це серце, назавжди з'єднане з Богом, кажу цілком відверто: немає людських слів, яких вистачило б, щоб це описати. Ця спокійна, врівноважена сталість у постах, ця витривалість у ночах, проведених без сну в молитві, наче вдень, коли він не змарнував ані хвилини поза служінням Богові, ніколи не впадав у неробство й не губився у світських справах, а їв і спав лише стільки, скільки конче потрібно, щоб тіло трималося на ногах, — зізнаюся без перебільшення, що навіть сам Гомер, як то кажуть, якби повернувся зі світу мертвих, не зміг би змалювати всього цього так, як воно заслуговує: настільки життя Мартина перевершує те, що може вмістити книжка.

Не минало ні години, ні короткої хвилини, щоб він не молився чи не був заглиблений у читання; ба навіть читаючи або маючи під руками якусь іншу справу, він ніколи не відривав серця від молитви. Він нагадував звичний рух ковалів, які, обробляючи розпечене залізо, час від часу легенько б'ють по порожньому ковадлу, щоб дати руці спочити й не збитися з ритму: так і Мартин, навіть коли здавалося, що він зайнятий іншими справами, весь час далі молився в душі.

Який незвичайний, світлий чоловік, нездатний на лукавство чи злобу! Він ніколи нікого не засуджував, ніколи не платив тією самою монетою тим, хто чинив йому зло. Він набув такої великої терпеливості до образ, що, хоч і був єпископом єпархії, навіть найнижчі за чином клирики часто ставилися до нього без поваги — і їм за це нічого не було: ніколи він через це нікого з них не усунув із посади й не перестав ставитися до них з усією любов'ю.

> **Контекст від оповідача: Удари по ковадлу і образи у власній церкві**
>
> Цей розділ залишає нам один із найпрекрасніших образів античної літератури — **ковальське ковадло** (*incus fabrorum*). У давніх кузнях (а в традиційних майстернях — іще зовсім донедавна!) коваль, повертаючи кліщами шматок заліза у вогні, дозволяв молотові вільно й ритмічно постукувати просто по залізу ковадла, щоб не збити розміреного руху руки. Для Сульпіція молитва не була в Мартина окремою справою: це було постійне биття серця посеред усього життя.
>
> А ким були ці «найнижчі за чином клирики» (*infimi clerici*), які ображали Мартина в самій Турській єпархії, а він їх не карав? Найвідоміший випадок (Сульпіцій розповів про нього згодом у своїх *«Діалогах»*) — це молодий священник на ім'я **Брикцій** (*Brice*), який уголос глузував із Мартинових видінь і вбогої одежі. Коли обурені ченці просили єпископа вигнати його, Мартин відповів лише: *«Якщо Христос терпів Юду, то чому б мені не терпіти Брикція?»* — і додав, що одного дня Брикцій покається й стане його наступником на єпископській кафедрі Тура, що й справді сталося 397 року!

РОЗДІЛ XXVII

Завершення: Світле обличчя і відповідь заздрісним єпископам

Ніхто ніколи не бачив, щоб Мартин розгнівався, ніхто ніколи не бачив, щоб він не володів собою, був пригнічений смутком чи заходився від сміху: він завжди був тим самим спокійним чоловіком, на обличчі якого відбивалася така світла радість, що здавалося, ніби він уже живе понад людським станом. На його вустах було лише ім'я Христа; у його серці було місце тільки для доброти, миру й співчуття. Часто він навіть плакав над гріхами тих, хто поза очі казав про нього найпідліше і хто — тоді як він тихо жив у своєму кутку, нікому не чинячи зла, — жалив його отруйними гадючими язиками.

Правду кажучи, ми й самі знали декого з цих людей, сповнених заздрості до його життя та його непорочності, — людей, яким було ненависно бачити в Мартині чесноти, яких вони самі не мали і яких не мали відваги наслідувати. А найсумніше й найганебніше — аж боляче це писати! — те, що ці нечисленні гонителі майже всі були єпископами! Але нема чого називати тут їхні імена, хоч скільки б вони гавкали довкола нас: цілком досить, щоб той із них, хто прочитає ці сторінки й побачить, що шапка якраз на нього, згорів від сорому; бо якщо він зчинить крик і розлютиться, то сам-один зізнається, що йшлося про нього, — тоді як ми, можливо, мали на думці когось зовсім іншого!

А втім, якщо знайдуться такі люди, які зненавидять і нас за те, що ми боронимо такого чоловіка, як Мартин, ми приймаємо цю ворожість як честь. Я цілком певен, що ця книжечка принесе радість усім добрим людям щирої віри. Що ж до інших — якщо хтось читатиме ці сторінки з лихою волею й невірою, нехай

розбирається із власним сумлінням. Моє ж сумління цілком спокійне: я написав цю книжку, спонукуваний лише певністю в тому, що з'ясував, і любов'ю до Христа; я переповів добре засвідчені факти й сказав правду. І дуже сподіваюся, що Бог приготував нагороду не тільки тим, хто прочитає цю історію, а насамперед тим, хто дасть їй торкнутися свого серця й повірить.

> 🎙️ **Контекст від оповідача: Книжка, написана на захист чоловіка, який іще був живий**
>
> Ми дійшли до останнього рядка твору Сульпіція Севера — і тут є один надзвичайний факт: коли Сульпіцій відкладає перо наприкінці цього розділу XXVII, у перші місяці **397** року, **святий Мартин іще живий!**
>
> Ось чому ці останні розділи говорять про нього в теперішньому часі: книжка народилася як палкий захист Мартина від світських єпископів Галлії, які зневажали його в коридорах влади. Зверни увагу на тонку іронію останнього випаду, гідну великого судового адвоката: Сульпіцій не пише імені жодного заздрісного єпископа, тож якщо хтось із них, прочитавши книжку, прилюдно запротестує, то сам на очах у всіх приміряє цю шапку на себе!

ЕПІЛОГ ОПОВІДАЧА

Що було далі: Смерть святого Мартина і походження свята 11 листопада

Чому книжка Сульпіція Севера закінчується без розповіді про смерть святого Мартина? З найпростішої причини: коли рукопис було завершено й відправлено до дому Дезидерія, навесні чи влітку 397 року, Мартин іще ходив дорогами Галлії.

Проте кінець його шляху був уже зовсім близько — і розповів про нього невдовзі сам Сульпіцій Север у трьох незабутніх листах

(*«Листи до Євсевія, до диякона Аврелія та до тещі Бассули»*).

Наприкінці жовтня або в перші дні листопада того самого **397** року Мартин, уже дуже виснажений літами, дізнався, що священники парафії **Candes** (сьогодні *Candes-Saint-Martin*, де річка В'єнна впадає в Луару) посварилися між собою. Вірний своєму правилу ніколи не лишати конфлікту незагоєним, він негайно вирушив у дорогу, щоб їх помирити.

Примиривши духовенство в Candes, він уже збирався повертатися до свого улюбленого монастиря Marmoutier, коли раптом відчув, що сили покидають його: його звалила дуже висока гарячка. Учні, заливаючись слізьми, зібралися довкола його лежанки: *«Отче, чому ти нас покидаєш? На кого лишаєш нас, сиріт? На твою отару накинуться хижі вовки!»* Розриваючись між бажанням нарешті відійти до Бога і жалем лишати своїх ченців без захисту, Мартин промовив тоді одні з найвідоміших слів свого життя: **«Господи, якщо я ще потрібен Твоєму народові, я не відмовляюся від праці (*non recuso laborem*); нехай буде воля Твоя».**

В останні дні гарячки він не дозволив підкласти під себе навіть простого солом'яного матраца: наполіг на тому, щоб умирати горілиць на землі, на шарі **попелу й грубій покутній туніці**, і казав учням: *«Християнинові не годиться вмирати інакше, як на попелі»*. Коли священники хотіли трохи повернути його на бік, щоб полегшити біль у тілі, він попросив їх: *«Лишіть мене, брати, дайте мені дивитися на небо, а не на землю, щоб мій дух уже звикав до дороги, якою він піде до Господа»*. В останні хвилини, відчувши, що поруч стоїть диявол, він востаннє виступив проти нього: *«Що ти тут робиш, жорстокий звірю? Нічого свого ти в мені не знайдеш, проклятий: мене приймуть обійми Авраама!»* І так він відійшов із миром **8 листопада 397 року**.

Тіло повезли човном угору Луарою до міста **Тур** у супроводі небаченого доти натовпу — Сульпіцій розповідає, що самих лише ченців було близько двох тисяч, а крім них — безліч посвячених Богові жінок і все населення міст та сіл; люди йшли берегами й співали псалми, поки плив човен.

Листопадовий ранок 397 року на Луарі: човен, який везе тіло святого Мартина з Candes до Тура, супроводжують на обох берегах тисячі ченців і городян зі смолоскипами в руках, у золотому світлі «літа святого Мартина».

Урочистий похорон у Турі відбувся через три дні, **11 листопада 397 року**. Саме ця дата — день, коли тіло Мартина поклали в землю на порозі європейської зими, тієї пори, коли добігали кінця польові роботи, у льохах куштували молоде вино й смажили каштани нового врожаю, — навіки закарбувалася в пам'яті всієї Європи як **День святого Мартина**.

Про це ілюстроване цифрове видання

Це видання сучасною українською мовою подає повністю, у плавній і доступній формі, оригінальний латинський твір **Сульпіція Севера** *De vita beati Martini* (*Patrologia Latina*, т. 20, вид. Ж.-П. Мінь, 1845 / Вікіджерела).

Крім сучасної версії всіх 27 розділів і Листа-присвяти до Дезидерія, книжка містить 14 ілюстрацій (одну історичну карту і 13 історичних картин) та нотатки оповідача про історичний, суспільний, географічний і духовний контекст кінця IV століття.

Цей український переклад зроблено з англійського видання *The Life of Saint Martin*, яке своєю чергою підготовлено на основі сучасного португальського видання *A Vida de São Martinho*, і опубліковано за тією самою ліцензією.

Ліцензія вихідного тексту з Вікіджерел: Creative Commons Attribution-ShareAlike 3.0 Unported / GNU FDL.